

ప్రచులకు

రామా పబ్లిషర్స్

ప్రా. రామా బైండింగ్ వర్క్స్

కందులవారిపీఠి

విజయవాడ

ప్రతిమానాటకము

జంధ్యాల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, M. A.
“సుధాంశు”

కరుణశ్రీ కావ్యమాల
గుంటూరు

సర్వస్వామ్యములు రచయితవి
ద్వితీయ ముద్రణము వెయ్యివ్రతులు

శా ర్వ రి శ్రా వణము
మూ ల్యము రూ పా యి న్న ర

బా త రన్ ప్రెస్
గుంటూరు - 2

ఆ ము ఖ ము

భాస మహాకవి ప్రప్రథమ సంస్కృత నాటక నిర్మాత. ఈ మహాకవి కాళిదాస భవభూతులకు మార్గదర్శకుడు. ఈయన తరువాతి నాటకకవు లెందరో యీయన యడుగుజాడలలో నడచిరి.

భాస విరచితములైన రూపకములు చిన్నవి పెద్దవి మొత్తము పదమూడు లభించినవి. ఈ మధ్య మఱియొకటి లభ్యమైనది. వీని యన్నిటి యందు “ప్రతిమానాటకము” న కొక ప్రత్యేకస్థాన మున్నది. కారణము పావనమైన రామాయణము భారతీయ జీవనజ్యోతి యగుటయే.

రామాయణ కథ - రమణీయమైన రచనా విధానము. ఇంకేమి ! పసిడికి పరిమళ మబ్బినది. భాసుని కమనీయ కవితా కళా కౌశల్యము, అనల్ప శిల్ప కల్పనా చాతుర్యము “ప్రతిమ” లో నెల్లెడల నప్రతిమముగ విరాజిల్లుచున్నవి.

పాత్రల సంభాషణములు సరసములు. స్వాభావికములు. సర్వథా సముచితములు. భాసుని యతులిత ప్రతిభాప్రాభవము రసోల్లసితములు మహద్భూతములు నగు నూతన కల్పనములకు దారితీసినది. సీతారాముల వల్కలధారణమేమి, భరతుని ప్రతిమాగృహ సందర్శనమేమి, దశరథుని ప్రత్యాజ్ఞిక శ్రాద్ధ కల్పనమేమి, భాసుని ప్రతిభా ప్రదర్శనమునకు నిదర్శనములు.

శ్రీరాముని పితృవాక్య పరిపాలనాస్తక్తిని, సీతాదేవి భర్తృ సహధర్మ చరణానురక్తిని, భరత లక్ష్మణుల పవిత్ర భ్రాతృభక్తిని భాన మహాకవి సువర్ణలేఖని సుందరముగ దిద్ది తీర్చినది. పరమ పవిత్రము లగు నిట్టి యాదర్శ చరిత్రములే, భారత సౌభాగ్య లక్ష్మికి మంగళసూత్రములు.

కథాగౌరవము చేతను, కల్పనా సౌందర్యము చేతను “ప్రతిమ” నన్నాకర్షించినది. దీనిని నా శక్తి కొలది సరళ శైలిలో ననువదించి యాంధ్ర సోదరుల హస్తసరోజములం దుంచితిని. ఇందలి సారళ్య సారస్యములను సంభావించి నేను కావించిన యీ కృషిని సార్థక మొనరింపవలెనని విజ్ఞులైన పాఠకు లకు, విద్యాలయాధికారులకు, విశ్వవిద్యాలయాధికారులకు వినయపూర్వకముగా విన్నవించుకొనుచున్నాను.

“సుధాంశు”

అంశితం

అనురాగపూర్ణ
స్వర్ణకుమారితి

పాత్రలు

పురుషులు	స్త్రీలు
రాముడు	సీత
లక్ష్మణుడు	కౌసల్య
భరతుడు	సమిత్ర
శత్రుఘ్నుడు	కైకేయి
దశరథుడు	అవదాతిక
సుమంత్రుడు	విజయ
కాంచుకీయుడు	నందినిక
దేవకులికుడు	తాపసి
రావణుడు	ప్రతీహరి
సూతుడు	చేటి
నందిలికుడు	నటి

తాపసులు

సూత్రధారుడు

ప్రథమాంకము

[నాంద్యంతమున సూత్రధారుడు ప్రవేశించును]

సూత్రధారుడు :

తోషితసుమిత్రుఁ డహిత విభీషణుండు
రావణమదాపహారి సుగ్రీవసఖుండు
భరతలక్ష్మణసహితుఁ డప్రతిమబలుండు
రామవిభుండు సీతానాథుఁ డోము మిమ్ము.

1

దేవీ ! ఇటురా!

నటీ : (ప్రవేశించి) ఆర్యా ! వచ్చితిని.

సూత్ర : చెలీ ! ప్రస్తుత శరత్కాలశోభ ననుసరించి యొక మధుర
గీతము నాలపింపుము.

నటీ : చిత్తము. (గానము చేయును)

సూత్ర : ఈ కాలమునందు—

హంసి హర్షాన నట్కిట్లు లడుగు లిడెడుఁ
బులిన తలులఁ గాశాంకుశమును ధరించి;

(నేపథ్యములో) ఆర్యా ! ఆర్యా !

సూత్ర : (ఆలకించి) మంచిది. గ్రహించితిని.

రాజ సౌధములో సత్వరము ముదాన
నటునిటు చరించు నీ ప్రతిహారి వోలె !

2

(ఇరువురు నిష్క్రమింతురు)

[ఇది స్థాపన]

ప్రతీహారి : (ప్రవేశించి) ఆర్యా ! కాంచుకీయులలో నిక్కడ నెవ్వరున్నారు ?

(కాంచుకీయుఁడు ప్రవేశించును)

కాంచుకీయుఁడు : అమ్మాయీ ! ఇదిగో నేనున్నాను ఏమి పని ?

ప్రతీ : ఆర్యా ! సురాసురసంగ్రామమున నప్రతిహతమహారథుడైన దశరథమహారాజు రాకుమారుడైన రాముని రాజ్యాభిషేకమునకై సమస్త సంభారములు సమకూర్పుడని యాజ్ఞాపించుచున్నాడు.

కాంచుకీ : అమ్మాయీ ! ప్రభువుల యనుజ్ఞప్రకారము సర్వమును సంసిద్ధమైనది. ఇదిగో చూడు—

కాంచన భద్రపీఠి పరికల్పితమయ్యెను ఛత్రచామరో
దంచితమై; ధ్వనించె పటహమ్ములు; పువ్యరథమ్ము వెల్లె; నే
తెంచిరి పౌరు లెల్లరు; సత్తీర్థ సువర్ణఘటావళుల్ సుమా
భ్యంచితముల్; వశిష్ఠ భగవానుఁడు వేదిక నెక్క మేలుగన్. ౪

ప్రతీ : ఐన మీరు చాలఁ జక్కఁగా నేర్పాటుచేసితిరి.

కాంచుకీ : అహో ! మహానందము.

కువలయానందకరుఁ డన కొమరు రామ

చంద్రు గుణసాంద్రు యౌవరాజ్యమున నిలిపి

జనుల నందఱు ధన్యజీవనులఁ జేసె

ధర్మసంతాత దశరథధరణీనేత.

4

ప్రతీ : ఇక మీరు త్వరపడవలయును.

కాంచుకీ : అమ్మాయీ ! ఇదిగో పోవుచున్నాను. (నిష్క్రమించును)

ప్రతీ : (పరిక్రమించి) ఆర్యా ! సంభవకా ! రాజాజ్ఞానుసారము సముచిత గౌరవోపచారములతో రాజపురోహితుని సత్వరముగాఁ దీసికొని రమ్ము. (మఱియొక ప్రక్క కరుగుచు) సారసికా ! సార

సికా ! సంగీతశాలకుఁ బోయి ప్రకృతోచిత మగు నాటకప్రదర్శనమునకు సంసిద్ధము కావలెనని నటవర్గము నాదేశింపుము. నేను ప్రభుసమక్షమున కేగి సర్వమును సంసిద్ధమైనదని నివేదించుదును.

(నిష్క్రమించును)

(వల్కలము గైకొని అవదాతిక ప్రవేశించును)

అవదాతిక : అహో ! ఎంత వింత ! వినోదమున కే వల్కలము గైకొని వచ్చిన నాకే యింత భయముగా నున్నదే ! ఇక కావలెనని లోభముతోఁ బరధనమును దొంగిలించువారి పరిస్థితి ఎట్లుండునో ! నాలో నాకే నవ్వు వచ్చుచున్నది. కాని యెంతరిగా నవ్వుకొనుటలో సొగసు లేదు.

(నపరివారముగ నీత ప్రవేశించును)

నీత : (చెలితో) సఖీ ! అవదాతిక ఏదో యనుమానాస్పదముగాఁ గనుపించుచున్నది. కారణ మేమైయుండును ?

చేటి : దేవీ ! పరిజనమునకుఁ దప్పులు చేయుట పరిపాటియే ! ఏదో యపరాధము చేసియుండును.

నీత : కాదు కాదు. నవ్వులాటకేమో ?

అవ : (నమీపించి) జయము జయము దేవీ ! నే నపరాధిని గాను.

నీత : ఇప్పుడు నిన్నెవ్వ రడిగిరి ? అవదాతికా ! నీ యెడమ చేతితో నున్న వస్తువేమిట ?

అవ : దేవీ ! ఇది వల్కలము.

నీత : వల్కలము నెందులకుఁ దెచ్చితివి ?

అవ : వినండి దేవీ ! నాటక రంగాధికారిణి యగు రేవాదేవిని ప్రదర్శనానంతరము పని దీరిపోయిన యశోకకిన్హలయ మంజరిని నా కిమ్మని యడిగితిని. కాని యామె యీయలేదు. అందులకుఁ బ్రతికారముగా నేనీ నారచీరను దీసికొనివచ్చితిని.

సీత : నీవు చాల తప్పుపని చేసితివి. పొమ్ము. వెంటనే దీని నామె కప్పగించి రమ్ము.

అవ : దేవీ ! కేవలము పరిహాసమునకే నేను దీని నెత్తుకొనివచ్చితిని.

సీత : ఓ యున్నాదిని ! నీ మార్గ మపరాధము సభివృత్తి చేయును. పో పొమ్ము. దీనిని తిరిగి ఇచ్చివేయుము.

అవ : తమ యాజ్ఞానుసారమే చేసెదను. (పోతోవును)

సీత : చెలీ ! ఇటు రా.

అవ : (సమీపించి) ఏమిటి దేవీ ?

సీత : దీనిని నేను ధరించిన నెట్లుండునో ?

అవ : దేవీ ! చక్కని రూపము సమస్తమును శోభింపజేయును. ఇదుగో వల్కలము. అలంకరించుకొనుడు !

సీత : ఏదీ ఇటు తెమ్ము. (వల్కల మందుకొని యలంకరించుకొనుచు) చూడు చెలీ ! ఇప్పుడు బాగున్నదా ?

అవ : మీ కేమి బాగుండకపోవుట యేమి ! మీ కమనీయ దేహస్పర్శ ముచే నీ వల్కలము కనకమయమై కాంతులు చిమ్ముచున్నది.

సీత : (చేటితో) ఏమే ! నీ వేమియు మాటాడవు ?

చేటి : దేవీ ! పలుకులతో ప్రయోజన మేమి ? ఇవిగో ! ఈ పుల కాంకురములే నా ప్రమోదమును ప్రకటించుచున్నవి.

(రోమాంచము చూపించును)

సీత : చేటి ! ఒకమాటు అద్దము తీసికొనిరావే !

చేటి : చిత్తము. (అద్దమును గొనివచ్చి) దేవీ ! ఇదిగో దర్పణము.

సీత : (చేటి వదనము నవలోకించుచు) అద్దము మాట సరేకాని నీ వేదో చెప్పదలచినరానివలె కనుపించుచున్నావు ?

చేటి : దేవీ ! ఆర్యకంచుకి బాలాకి “పట్టాభిషేకము. పట్టాభిషేకము” అని పలుకుట విన్నాను.

(మఱియొక చేటి ప్రవేశించును)

చేటి : దేవీ ! దేవీ ! శుభవార్త ! శుభవార్త !

సీత : ఏమిటే యీ సంబరము ! ఏమిటే ఆ శుభవార్త !

చేటి : యువరాజుగారి పట్టాభిషేకమమ్మా !

సీత : మహారాజుగారికి కుశలమే కదా ?

చేటి : స్వయముగా మహారాజుగారే పట్టాభిషేకము చేయుచున్నారమ్మా !

సీత : మంచిది. మఱొక మంచి వార్త, చెలి ! ఏదీ ఇటురా ! నీ యొడి పట్టు

చేటి : చిత్తము దేవీ ! (ఒడి పట్టును.)

సీత : (తన యాభరణము లన్నియుఁ దీసి ఇచ్చును)

(తెరలో భేరిధ్వని)

చేటి : దేవీ ! విజయభేరివలె వినుపించుచున్నది !

సీత : ఔనాను అదే !

చేటి : ఇదేమి ! ఉన్నట్టుండి భేరినినాద ముగిసినది !

సీత : అభిషేకమున కేమైన యాటంకము కలిగినదేమో ! సాధారణముగా రాజభవనములు వివిధ విచిత్ర సంఘటనముల కాకరములై యుండును.

చేటి : దేవీ ! యువరాజు పట్టాభిషేకానంతరము మహారాజు విపినముల కేగుననియు విన్నాను.

సీత : అట్లైన నది యభిషేకోదకము కాదు. ముఖోదకము !

(రాముఁడు ప్రవేశించును)

రాముడు : ఆహా !

జయభేరుల్ నినదించ, సద్గురువరుల్ సానందులై నిల్వ, గ
ద్దియపై నే వసియించ, మేల్పసిడి బిందెల్ పుణ్యశీర్షమ్ము నా
వయి వర్షించెడివేళ వద్దనెను భూపాలుండు; నన్ గాంచి వి
స్మయమందె బ్రజ; తండ్రిమాటఁ దనయుల్మన్నించుటాశ్చర్యమే.

ఇప్పుడు నా హృదయమునకుఁ బ్రశాంతి లభించినది. పట్టాభిషేక
భారమునుండి నేను విముక్తుడ నైతిని. “కుమారా! ప్రకృతమున కీ
ప్రయత్నమును విరమింపము” అని మహారాజే నా కీవలికి వచ్చుట
కనుజ్జ దయచేసినాడు. అదృష్టవశమున రాముఁ డెప్పటి రాముఁడే!
మహారాజు మహారాజే! ఇంక జానకిని సందర్శింతును.

అవ : దేవీ! యువరాజు వచ్చినారమ్మా! మీ రింకను నారచీర
విప్పనే లేదు.

రామ : (సమీపించి) జానకీ! ఏమిటి విశేషములు ?

సీత : ఓహో! ఆర్యపుత్రులా! జయము. జయము.

రామ : జానకీ! రమ్ము. కూర్చుందము. (రాముడు కూర్చుండును)

సీత : చిత్తము. ఆలాగే! (కూర్చుండును)

అవ : దేవీ! యువరాజు వేషభూష లక్ష్మే యున్నవి. మనము విన్న
సమాచార మంతయు సత్యదూరమై యుండును.

సీత : కాని యా చేటిక యసత్యవాదిని కాదు. నేను చెప్పితిని కదా!
రాజభవనములు సాధారణముగా పివిధ విచిత్ర సంఘటనముల
కాకరమ్ములై యుండును.

రామ : జానకీ! మీ శేషయమునుగూర్చి మాటలాడుచున్నాడు ?

సీత : మఱేమియు లేదు. ఈమె పట్టాభిషేకము పట్టాభిషేకమని పలుకు
చున్నది.

రామ : నీ కౌతూహలము గ్రహించితిని. అవును దేవీ ! పట్టాభిషేకము నిర్ణయింపఁబడినది. ఆలకింపుము. నేఁడు మహారాజు గురుమంత్రి జన సమక్షమున బాల్యపరిచితమైన ప్రేమాంకముపై నన్ను గూర్చుండఁ బెట్టుకొని మాతృగోత్రమును సానురాగముగా సంస్తుతించుచు “కుమారా ! శ్రీరామా ! సమస్త కోసల సామ్రాజ్య భారమును నీవు పరిగ్రహింపుము” అని పలికెను.

సీత : అందుల కార్యపుత్రు లేమనిరి ?

రామ : జానకీ ! ఏమని అనియుందుననుకొందువు ?

సీత : ఆర్యపుత్రులు నిరుత్తరులై ఒక్క దీర్ఘనిశ్వాసము పుచ్చి మహారాజు పాదపద్మములపై వ్రాలియుందురనుకొందును.

రామ : దేవీ ! నీవు సముచితముగా సంభావించితివి. సమన్వభావము గల దంపతు లెక్కడో కాని కనుపింపరు ? సరిగా నీ వన్నట్లే నే నాయన చరణసరోజములపై వ్రాలితిని.

జనకు నయనాలవెంట నా కనులవెంట
సమముగా బాష్పధారలు జాలువాటె ;
తండ్రి కన్నీట నాదు మూర్ఛమ్ము తడిసె
నాదు బాష్పాల తచ్చరణముల కరణి.

6

సీత : తరువాత నేమి జరిగినది ?

రామ : అనంతరము నాయనగా రెన్నియో విధముల ఒతిమాలినారు. కాని మొదట నే నంగీకరింపలేదు. ఆసన్న వార్థక్యములైన యాయన వాక్యములకు కడకు నేను తప్పనిసరిగా లొంగిపోతిని.

సీత : తరువాత తరువాత !

రామ : తరువాత -

చెలగి లడ్డొండు డభిషేక కలశ మూనె
రాజు కన్నీళ్ళతోడ చత్రము వహించె -
తడబడుచు వచ్చి పలికె మంథర యదేమొ
ప్రభువు చెవిలోన, నా “పట్టభంగ” మయ్యె.

7

సీత : ఇది నా కత్యంత మానందకరమైన విషయము. ఇక మహారాజు
పూర్వమువలె మహారాజే ! ఆర్యపుత్రు లెప్పటివలె ఆర్యపుత్రులే !

రామ : జానకీ ! అలంకారములు తీసివేసితి వెందులకు ?

సీత : లేదు. నేను వాని నింకను ధరింపనే లేదు.

రామ : కాదు. అట్లు కనుపించుట లేదు. నీ యాభరణము లన్నియు
నిప్పుడే తీసివేసి యుండువు ఏమందువా -

కమ్మలను దీయు త్వరలోనఁ గండఁ జెవులు
కంకణము లూడ్వఁ గమలెను గరయుగమ్ము
ఆభరణభార నతములౌ నవయవముల
నొరపులై నను మాయలే దరయ నింత.

8

సీత : ఆర్యపుత్రు లనత్యమునుగూడ సత్యముగా నిరూపింపఁ గలరు.

రామ : ఐనచో నలంకరించుకొనుము. నేను దర్పణము ధరింతును.

(అట్లు చేసి తిలకించుచు) ఉండుము -

లలన ! అద్దంబులో వల్కులమ్ము లట్లు
భాను భానువు లేమొ ప్రభల్ వెలార్చె ;
నవ్వుచున్నావు తెలిసికొన్నానులెమ్ము !
ఏది యేని ప్రతమ్ము ? వినోదమునకొ ?

9

అవదాతికా ! ఏమది ?

అవ : ప్రభూ ! నారచీరలు తనకు బాగుండునో లేదో చూతమని దేవి
ధరించినది.

రామ : జానకీ ! ఏమిటిది ? వృద్ధులైన యిత్థాకువంశీయులు ధరించు నీ యలంకారము నీవు ధరించితివి. నాకును దానిపై నఖిలాప యంకురించుచున్నది. నాకుఁగూడ నొక వల్కలము నిమ్ము.

సీత : వలదు వలదు. ఆర్యపుత్రు లిట్టి యమంగళవాక్యము లాడకుఁడు.

రామ : జానకీ ! ఏల వారింతువు ?

సీత : పట్టాభిషేకోత్సవ మిప్పుడే యాగిపోయిన ఆర్యపుత్రుల విషయ ములో నా కిదేదో యశుభ సూచకముగాఁ దోచుచున్నది.

రామ :

ఇది పరీహాస విషయమే ! యింతలోన
నింతటి యశాంతి వహియింతు వేల జేల !

ప్రీతి నర్చాంగి నీవు ధరించినపుడు
కట్టుకొన్నట్లు గాచె వల్కలము లేను !

10

(నేపథ్యములో)

అయ్యో ! అయ్యో ! మహారాజు !

సీత : ఆర్యపుత్రా ! అదేమైయుండును ?

రామ : (ఆకర్ణించి)

ఆడువారలు మగవార లలివిమూలి
యవధి దప్పి గొంతెత్తి బిట్టఱచినారు
సకల దక్షుఁడ నుంటి నే నొకఁడ నంచు
దేవుఁ డేదియో మొదటికే చెబ్బగొట్టె.

11

ఎవరక్కడ ! ఆ శబ్దమేమో వెంటనే తెలిసికొనుఁడు.

కాంచుకీ : రాజకుమారా ! రక్షింపుము. రక్షింపుము.

రామ : ఆర్యా ! ఎవరిని రక్షింపవలయును ?

కాంచుకీ : మహారాజును.

రామ : ఏమీ ! మహారాజునా ? కాదు. ఏకశరీర సంరక్షితమైన భూమండలమును రక్షింపుమని పలుకుము. ఇంతకు నీ ప్రమాద మెవరివలనఁ బ్రాప్తించినది ?

కాంచుకీ : ఐనవారి వలననే !

రామ : ఏమంటివి ! ఐనవారి వలననా ? ఐన దీనికిఁ బ్రతీకారమే లేదే !

అరి శరీరమ్మునే గాయపరుచుగాని

మించి స్వజనుఁడు మానసమే దహించు ;

నెట్టి బాంధవ్య మిట్టి యకృత్యమునకుఁ

బాల్పడెనో నన్ను సిగ్గులపాలు జేయ ?

12

కాంచుకీ : పూజ్యురాలైన కైకేయీదేవి వలననే యీ యుపద్రవము సంభవించినది.

రామ : ఏమీ ! అమ్మగారి వలననా ? అయినచో భావిఫల ప్రదాయక మగు విశేష మిందేదో యుండును.

కాంచుకీ : ఎట్లు ?

రామ : వినుము.

శత్రునముఁడైన దశరథేశ్వరుని పత్ని

నన్ను బోలిన కొమరునిఁ గన్నతల్లి

ఎట్టి విపరీత ఫలము వాంఛించి యామె

యిట్టి దుష్కార్యమున కొడిగట్టనేర్చు ?

13

కాంచుకీ : రాజకుమారా ! వివేకవిహీన మైనది (స్త్రీ) స్వభావము. ఈ విషయములో నార్జవము సముచితము కాదు. ఆమె వాక్యము వలననేగదా మీ యభిషేకోత్సవమున కాటంకము వాటిల్లినది.

రామ : కాని యిందు ప్రయోజనము లున్నవి.

కాంచుకీ : సెలవిండు.

రామ : వినుము.

నరపతి వేగిరమ్ముగ వనమ్మున కేగఁడు - తండ్రి చాటునన్
బెరిగెడు బాలభావము నివృత్తము కాదిక నాకు - నీ మహో
ర్వర పరిపాలనమ్మున నవప్రభుఁ డన్న విమర్శ సుంతయున్
జరుగదు - తమ్ములన్ విడువఁజాల వుదంచిత రాజ్యభోగముల్. 14

కాంచుకీ : కాని యామె మహారాజు ననాహుతయై సమీపించి
భరతుడు సింహాసనాసీనుఁడు కావలెనని కోరినది. ఇందును రాజ్య
భోగము లేదందురా ?

రామ : ఆర్యా ! నీవు నామీది పక్షపాతమున సత్యమును గ్రహింప
లేకున్నావు. పలయన—

రమణి శుల్కు సంప్రాప్తమౌ రాజ్య మెల్లి
కొమరు కోసరమై కోరుకొనుట తగదె ?
తప్పుగా నెంచె దీవు - సోదరుని రాజ్య
మపహరించుట నాది పేరాసగాదె !

99/43

15

కాంచుకీ : కాని—

రామ : ఇంక మాతృదూషణమునకు నేను చెవి యొగ్గఁ జాలను.
మహారాజు వృత్తాంతము మాత్ర మెఱిగింపుము.

కాంచుకీ : అనంతర మా సమయమున—

శోకవశమున మాటాడలేక నృపతి
చేతితో నన్నిటకు నైగచేసి పంపె ;
మానసములోనఁ గల యభిమత మదేమొ—
ముంచుకొని వచ్చు దుఃఖాన మూర్ఖవోయె.

16

రామ : ఏమీ ! ఆయన మూర్ఖులులైనారా ?

(నోవభ్యములో)

ఎట్టెట్టూ ? “ ఆయన మూర్ఖితులైనారా ? ” అని అనుచున్నారా !

నరపతి మూర్ఖునందుట మనమ్మున సైపవయేని వే ధను
ద్వరుడవు కమ్ము లెమ్ము ! దయచాల్పగ నియ్యది వేళకాదు,

రామ : (పిని ముందునకు చూచుచు)

ధైర్యవారాశి యగు సుమిత్రాసుతుండు

సంకుభితుఁ డయ్యెనే స్వనిశ్చలత వీడి,

వందలకొలంది లక్ష్మణుల్ ముందునిలిచి

నట్లు తోచు నీతని యాగ్రహంబు చూడ.

17

(ధనుర్వాణములు భరించి లక్ష్మణుఁడు ప్రవేశించును.)

లక్ష్మణుఁ : (కోపముతో) ఎట్టెట్టూ ? “ ఆయన మూర్ఖితులైనారా ? ”
అనియా అనుచున్నారు—

నరపతి మూర్ఖునందుట మనమ్మున సైపవయేని వే ధను

ద్వరుడవు కమ్ము లెమ్ము ! దయచాల్పగ నియ్యది వేళకా, దిటుల్
కరుణ వహించు బాంధవులకై యెవఁ డట్టిఁడు కుందుఁజెందు, నీ

సరణి రుచింపదా ! విడుము సాంతము నాశముచేతు కాంతలన్. 18

సీత : ఆర్యపుత్రా ! సౌమిత్రి కన్నీరుపెట్టవలసినవేళ కార్ముకము
పట్టినాఁడు. ఈ యర్థములేని యాయాస మపూర్వము.

రామ : సౌమిత్రి ! ఇదేమి ?

లక్ష్మణుఁ : ఏమంటిరి ? ఇదేమనియా !

ధరణిపతి శోచనీయ దుర్దశ మునింగె

సక్రమ ప్రాప్తరాజ్యమ్ము జాటిపోయె

నిప్పటికిఁ గూడ తటపటాయించుటనిన

శాంతియో ! కానిచోఁ జేతగానితనమొ ?

19

రామ : సామిశ్రీ ! నా పట్టభంగము నిన్నీపనికిఁ బురికొల్పినది. కాని
పాపము నీ వెంత యజ్ఞానములోఁ బడిపోయితివి !

భరతుడే గద్దె నెక్కి భూపాలుడైన
మేమె యైనను భేద మేమియును లేదు ;
తావక శరాసనము సమర్థమై
దీక్షగొనుము తద్రాజ్య సంరక్షకౌఱకు.

20

లక్ష్మ : నేను నా యాగ్రహమును నిగ్రహించుకొనలేను. కానిండు.
ఇంక నేను వెడలిపోవుచున్నాను.

(బయలుదేరును)

రామ :

సాగ్రహించిన వీరలక్ష్మణకుమారు
నిటలతట సంఘటిత చలత్కుటీల భ్రుకుటి
చెలఁగు ముల్లోకములను భస్మీకరింప
నియమితంబయి, నిష్ఠుర నియతి రీతి.

21

సామిశ్రీ ! ఇటు రమ్ము.

లక్ష్మ : ఆర్యా ! వచ్చితిని.

రామ : నేను నీ హృదయమున స్థిరత్వము నెలకొల్పుటకై యట్లు
పలికితిని. ఇంక నిప్పుడు చెప్పము.

సత్యము కోసమై నను విసర్జన చేసినవాఁడు తండ్రి — స్వా
పత్యము కోసమై యడిగె స్వత్యము రాజ్యము తల్లి — దోష సా
గత్యములేని సోదరుఁ — డికన్ మఱి వీరలలోన నెవ్వరిన్
హత్యయొనర్పఁగాఁ దగు—శరాసన మెవ్వరిపైన నెత్తుదున్ ? 22

లక్ష్మ : (సజాష్యముగా) అయ్యో ! నా మనసు చెలిసికొనకుండ నన్ను నిందించున్నారు.

ధరణి నేలుట నా వాంఛితమై కాదు
మొత్తుకొనుచుంటి నే భవిష్యత్తు నెంచి ;
ఎట్టు బుందురు పదునాలు గేండ్లు మీరు
కంటకాక్షిర్ణ కర్కశ కాననముల !

23

రామ : ఇందులకే కాబోలు నాయనగారు మూర్ఖాక్రాంతులైనారు !
అహా ! ఆయన నిస్సహాయత యవగతమైనది. జానకీ !

తెమ్ము తె మీమె శుభమంచు తెచ్చినట్టి
వల్కలమ్ములు నా వనవాసమునకు ;
అన్యన్యపతులు సలుపని యందుకొనని
ధర్మసత్క్రియ నే జేయఁదలచినాడ !

24

సీత : (వల్కలము లిచ్చుచు) ఆర్యపుత్రా ! గ్రహించండి.

రామ : జానకీ ! నీ వేమిచేయ నెంచితివి ?

సీత : నేను మీ సహధర్మచారిణినే కదా !

రామ : కాని నే నేకాక్షిన్యైటగా యేగవలయును.

సీత : అందులకే నేను మిమ్మునుసరింపవలయును.

రామ : అచ్చట నరణ్యములో వసింపవలయును సుమా !

సీత : మీ వెంటనున్నచో నరణ్యమే యపరంజిమేడ.

రామ : మఱి యత్తమామల శుశ్రూషయు నవశ్యకర్తవ్యమే గదా !

సీత : వారి షేమమునకై భగవంతుని బ్రార్థింతును.

రామ : సౌమిత్రి ! ఈమెను నీవైన నివారింపుము.

లక్ష్మ : ఆర్యా ! శ్లాఘనీయమగు వదినెగారి సంకల్పము గాఢనుటకు నాయంతరంగ మంగీకరించుటలేదు. ఏమందురా !

తార పరిత్యజింపదు సుధాకరు రాహువుచేత జిక్కినన్ -
భూరుహ ముర్ఖిఁగూలఁ బడిపోవును తీవయు - పంకలగ్నమౌ
వారణవల్లభున్ గరిణి వాయదు - మీ వెనువెంట నీమెకున్
దారి యొసంగుడి ! శత విధాల సతుల్ సహధర్మచారిణుల్. 25

చేటి : (ప్రవేశించి) జయము జయము దేవీ ! “ అవదాతిక సంగీతశాల
నుండి దొంగతనముగా కొన్ని నారచీరలెత్తుకొని పోయినది. ఇవిగో.
ఇవి వాడని వల్కలములు. క్రొంగ్రొత్తవి. అవసరమైనచో మీరు
వీని నుపయోగించుకొనవచ్చును. ” అని నాటక రంగాధికారిణి
రేవాదేవి ప్రణామ పూర్వకముగా విజ్ఞప్తి చేయుచున్నది.

రామ : భద్రా ! వాని నిటు తెమ్ము. ఈమె ఇంతకుముందే ధరించి
సంతృప్తురాలైనది. ఇక నాకుఁ గావలసియున్నది.

చేటి : ప్రభువులు గ్రహించండి. (వల్కలములు రామున కందించి
తొలగిపోవును. రాముఁడు వానిని ధరించును.)

లక్ష్మ : అన్నగా రనుగ్రహింపవలెను.

పూలమాలల వలువల భూషణాల

నాకు సాజా లొసంగి రన్నయ్యగారు ;

కాని యీనాఁడు నార లొక్కరె ధరింప

సాహసించితి రిది యేటి స్వార్థబుద్ధి ?

26

రామ : మైథిలీ ! మఱిదిని మరలింపుము.

సీత : సౌమిత్రి ! ఆగిపోవయ్యా !

లక్ష్మ : వదినే !

నీవొకరైవె గురుపాదసేవఁ జేయఁ
గోరుచుంటివి ! నాకు నాకోర్కెగలదు ;
నీవు దక్షిణపాద సంసేవఁ జేయ
నేను వామపాదము భజియింతు భక్తి.

27

సీత : ఆర్యపుత్రులు అనుగ్రహించండి. సామిత్రి సంతప్త చిస్తుడైనాఁడు.

రామ : లక్ష్మణా ! వినుము. ఈ వల్కలములు—

కవచములు తపోధర్మ సంగ్రామమునకు
నంకుశమ్ములు నియమ గజాధిపతికి
కల్లయమ్ము లింద్రియ తురంగముల కెల్ల
సారథులు ధర్మరథ సుసంచారములకు.

28

నీవు పీనిని నిరభ్యంతరముగా ధరింపుము.

లక్ష్మ : మహాప్రసాదము (వల్కలములు గ్రహించి ధరించును)

రామ : మన వనగమన వృత్తాంతము నాలకించిన పురజనులతో రాజు
మార్గము కిటకిట లాడుచున్నది. మార్గము ! మార్గము !

లక్ష్మ : ఆర్యా ! ఉండుడు. నేను ముందు నడతును. త్రోవనిండు !
త్రోవనిండు !

రామ : జానకి ! అవగుంథనము తొలగింపుము.

సీత : ఆర్యపుత్రుల యాజ్ఞ (మేలిముసుగు తొలగించును.)

రామ : ఓహో పౌరులారా ! ఆలకింపుఁడు. ఆలకింపుఁడు.

సజల నయనమ్ము లగు ముఖాబ్జముల నెత్తి
చేవి నీశింపుఁ డింక సందియము దక్కి
వ్యసన వనవాస పరిణయ యజ్ఞదశలఁ
దప్పుకాదు వరాంగనా దర్శనమ్ము.

29

కాంచుకీ : (ప్రవేశించి) వలదు వలదు. రాజకుమారా ! మీరు పోవలదు.
ఇడుగో మహారాజు—

లక్ష్మణుని గూడి యర్ధాంగలక్ష్మితోడ
తా మరణ్యాల కేగు వృత్తాంత మెఱిగి
వేగ నరుదెంచు లేచి, పరాగ మలిన
కృశ శరీరమ్ము దాల్చి వన్యేభమట్లు.

30

లక్ష్మ : ఆర్యా !

నారచీరలు గట్టి కానల వసింప
నేగువారలఁ జూచుట కేమిగలదు !

రామ :

చనెడు సమయాన మనదు శీర్షమ్ము లేని
గానరాకుండు గాక ! భూకాంతునకును.

31

(అందరు నిష్క్రమింతురు.)

ద్వి తీ యాం క ము

[కాంచుకీయుఁడు ప్రవేశించును.]

కాంచుకీ : ఓహోహో ! ప్రతీహారులారా ! మీ రందఱు మీ మీ స్థానములయం దప్రమత్తులై యుందురుగాక !

ప్రతీహారి : (ప్రవేశించి) అర్రా ! ఏమిటి విశేషము ?

కాంచుకీ : సత్యవచన సంరక్షణపరుఁ డైన మన మహారాజు వనగమనో స్తుభు డైన శ్రీరామచంద్రుని మరల్పలేక పుత్రవిరహ శోకాగ్ని సందగ్ధ హృదయుఁడై యున్నట్టునివోలె నేదేదో ప్రలాపించుచు సముద్ర గృహకములో శయ్యాగతుఁడై యున్నాడు.

ప్రళయమునం జలించెడు సుపర్వగిరింద్రము భంగి, భీషణో ర్ములుదిగద్రావి శోషణముబొందు మహోదధిమాడ్కి, మిక్కిలిన్ వెలవెలబాటుతోడ పృథివింబడు భాస్కరమండలం బటుల్ కలవరమందెడిన్ ధరణికాంతుఁ డనంత శుచా కృశాంగుఁడై. 1

ప్రతీ : అయ్యయ్యో ! మహారాజుగారి కెంతటి దురవస్థ ప్రాప్తించినది !

కాంచుకీ : ప్రతీహారి ! ఇక నీవు వెళ్లుము.

ప్రతీ : చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

కాంచుకీ : (నలువైపులఁ బరికించుచు) ఔరా ! శ్రీరామనిర్గమన దినమునుండి యయోధ్య సర్వశూన్యమైనట్లు కానుపించుచున్నది. ఏలయన—

ముట్టపు మేతలన్ ద్వీరదముల్, సకిలింతలు మాని కంట నీ రైట్టు తురంగముల్, జనులు పిన్నలు పెద్దలు తిండితిప్పలున్ బట్టక దీనులై మనసు బట్టక శ్రీ రఘురామ లక్ష్మణుల్ పట్టిన మార్గముల్ గనుచు బావురుమందు రుద్రశ్రునేత్రులై. 2

ఇప్పుడు నేనుగూడ మహారాజు సమీపమునకుఁ బోయెదను.
(పరిక్రమించి చూచి) ఇదుగో మహారాజు ! దుర్భర పుత్రవిరహ
దుఃఖమున నల్లాడుచు నెట్టెట్టో చిత్తములు చిక్కబట్టుకొని తన్ను
సేవించుచున్న కౌసల్యా సుమిత్రల పరిచర్య లందుకొనుచున్నాడు.
ఈ పరిస్థితి మిక్కిలి బాధాకరము.

శోచనీయమ్ముగా లేచి లేచి పడుచు
శోకమున పెద్ద పెద్దగా కేక లిడుచు
ననుఁగు తనయుఁడు దండకావనికి జనిన
దిక్కె గనుచుండె టేఁడు తదేక దృష్టి.

3

(నిష్క్రమించును.)

—: ఇది మిశ్రవిష్కంభకము :—

(యథానిర్దిష్టముగ దశరథ మహారాజు
కౌసల్యా సుమిత్రలతోఁ బ్రవేశించును.)

దశరథుఁడు :

హా ! కుమార ! శ్రీరామ ! లోకాభిరామ !
లక్ష్మణా ! సర్వ లక్షణ లక్షితాంగ !
అమ్మ వైదేహీ ! పతిపదదధ్యాన నిరత !
అకట ! బిడ్డలారా ! కాన కరిగినార !

4

బౌరా ! చిత్రము ! భ్రాతృభక్తిలోఁబడి పితృభక్తి నే పరిత్యజించిన
లక్ష్మణకుమారునిఁ జూడ మనస్సు తహతహ లాడుచున్నదే !
పదూమణీ ! వైదేహీ !

సరియె రాముఁడు విడనాడి చనియె నన్ను !
అవును సౌమిత్రి త్రోసిరా జనియె నన్ను !
అమ్మ ! సీతమ్మ ! నీవును నల్లె విడువ
నింద పాలైన నా కేది యిందు దిక్కు ?

5

నాయనా రామా! వత్సా లక్ష్మణా! వధూ వైదేహీ! నాతో
నాల్గు మాటలు మాటాడరా నాయనలారా! అయ్యో! యిక్కడ
సంతయు శూన్యము! నాతో నెవ్వరు మాటలాడరు! నాయనా!
కౌసల్యానందనా! నీ వెక్కడ నున్నావురా తండ్రి!

సత్యవాక్పాలకా! విమత్సర! కుమార!

రమ్ము! గురుజన సేవాపరాయణా! జ

గత్ప్రియా! జితక్రోధ! ఒక్కపరి రమ్ము!

నన్ను దనుపుము నీ భాషణామృతమున.

6

ఏ! ఏదీ నా రాముడు! సర్వజన హృదయనయనాభిరాముడైన
నా రాముఁ డేదీ! నాపై నాతనికిఁ గల గురుభావ మేదీ! ఏదీ
శోకార్తుల యెడల నాతని జాలిగుండె! అగణిత రాజ్యైశ్వర్యము
లను తృణప్రాయముగా నెంచిన నా రాముఁ డెక్కడ! తండ్రి!
రామా! వృద్ధజనకుని నన్ను వీడిపోవలసినంత ధర్మకార్య మేమి
దాపురించినదోయీ! అయ్యో! ఎంత కష్టము! అక్కటా!

చనియె రాముఁడు భానుఁ డేగిన విధాన

దినము పోలిక సౌమిత్రి యనుసరించె

సూర్యదివసావసానాన చూడరాక

జానకి యదృశ్యమైనది ఛాయవోలె!

7

(వైకిఁ జూచి) ఓ దుర్విధి!

అకట! అనపత్తుఁ డెల కానైతి నేను?

అన్య నృపపుత్రుఁ డెల కాఁ డయ్యె రాము?

డే యరణ్యంబు నందొ కైకేయి యేల

వ్యాఘ్రి కాలేదొ? యిటు చేయవైతివేల?

8

కౌసల్య : (విలపించుచు) మహారాజా! అత్యంత సంతప్త హృదయులై
దుఃఖోద్రేకమున మై మఱచి పోవుచున్నారు. గడువుతీరినంతనే
సీతారామలక్ష్మణులు మీకు కన్నులవిందు చేయగలరు.

దశర : ఓహో నీ వెవరు ?

కౌసల్య : నే నొక కఠినహృదయుని గన్నతల్లిని.

దశర : ఏమేమీ ! నీవు సర్వజన హృదయ నయనాభిరాముఁడైన శ్రీరాముని కన్నతల్లివి కౌసల్యవా !

కౌసల్య : అవును మహారాజా ! ఆ మందభాగ్యను నేనే !

దశర : కోసల రాజపుత్రీ ! శ్రీరామచంద్రుని గర్భమున ధరింపఁ గలిగిన నీవు నిజముగా సర్వోత్తమురాలవు. మఱి నేనో—

దుస్సహంబులైన దుఃఖాగ్నికీలల

గుండె భగ్గు మనుచు మండుచుండె ;

విషయలాలసుండ వృద్ధుండ నీ బాధ

మోయలేను ! తీసివేయలేను !

9

(సుమిత్రను విలోకించి) ఈమె యెవరు ?

కౌసల్య : మహారాజా ! ఈమె మన కుమార లక్ష్మణుని—

(ఆర్చోక్తిలో)

దశర : (చివాలున లేచి) ఏడీ ! ఏడీ ! లక్ష్మణుఁడు ! ఎక్కడ నున్నాఁడు ? నా కన్నులకు కన్పింపఁడేమి ! అయ్యో ! కష్టము. కష్టము.

(రాణు లిరువురు ననంతభ్రమముగాలేచి మహారాజును బట్టుకొందురు.)

కౌసల్య : మహారాజా ! కుమార లక్ష్మణుని జనని సుమిత్ర యని చెప్పఁబోయితిని.

దశర : సుమిత్రా !

వడతి ! నీ పుత్తుఁడే సుపుత్తుఁడు ; మఱెందు

కందువా ! కానలందు రాత్రిందివాలు

నీడవలె వీడకుండ వెన్నాడుచుండె

రఘుకులాంబుధిచంద్రు శ్రీరామచంద్రు.

10

కాంచుకీ : (ప్రవేశించి) జయము జయము మహారాజా ! ఆర్య
సుమంత్రుఁ డరుదెంచివాడు.

దశర : (సంక్రమముతో లేచి సంతోషముతో) రామునితోడనా ?

కాంచుకీ : కాదు ప్రభూ ! రథముతో !

దశర : ఏమిటేమిటి ! రామునితోడ కాదా ? రథముతో మాత్రమేనా !

(మూర్ఛిల్లును.)

కౌసల్య : } మహారాజా ! ఊరడిల్లుఁడు. ఊరడిల్లుఁడు.
సుమిత్ర : }

(సమాశ్వాసించురు.)

కాంచుకీ : అయ్యో ! ఎంతకష్టము ! విధి యనతిక్రమణీయము.

ఇట్టి మహాత్ములుకూడ నీదృశదురవస్థకు పాల్పడవలసివచ్చినది.

మహారాజా ! ఊరడిల్లుఁడు. ఊరడిల్లుఁడు.

దశర : (కొంచెము తేరుకొని) బాలాకీ ! సుమంత్రుఁ డొక్కఁడే
వచ్చినాఁ డందువా ?

కాంచుకీ : చిత్తము మహారాజా !

దశర : అక్కటా ! ఇంక నేమున్నది !

శూన్యమై యిటు వచ్చినచో రథమ్ము

శిథిలమైనట్లై మన్మథనోరథముకూడ

ఈ రథము మృత్యుదేవతా ప్రేరితమయి

వచ్చినట్లై యీ దశరథేశ్వరుని కొఱకు.

11

సుమంతుని శీఘ్రముగాఁ బ్రవేశపెట్టుము.

కాంచుకీ : చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

దశర : ఆహా ! ఆహా !

కాననములోని కొలకుల పైన వీచు
తెమ్మెరలు చేసికొన్న పుణ్యమృదెంతో!
అచ్చట చరించు రాముమే నల్లనల్ల
సంస్మృశించును పారవశ్యమ్ము గడుర.

12

(సుమంత్రుడు ప్రవేశించును.)

సుమం : (నలువైపులఁ గలయఁజూచి శోకముతో)
అకట ! పరిజనుల్ స్వీయకార్యాలు విడిచి
రామచంద్రునిపైగల ప్రేమ కతన
దుఃఖ ముప్పొంగఁ గన్నీరుఁ దుడిచికొనుచు
బిట్టు రోదించు పార్థివుఁ దిట్టుచుండెడి.

13

(సమీపించి) జయము జయము మహారాజులకు !

దశర : సోదరా ! సుమంత్రా !

ఏడి నా పెద్ద కొడుకు ? .....

కాదు కాదు ! నేను యుక్తముగా పలుకలేదు.

ఏడి నీ పెద్ద కొడుకు రాఁడేమి రాముఁ ?

డేది వైదేహి ? లక్ష్మణుండెచ్చటయ్య ?

ఏమనిరి ? యింతమంది నిశ్లేషించి

చావనున్న యీ పాపిష్టి జనకుఁ గూర్చి.

14

సుమం : మహారాజా ! ఇట్టి యమంగళవచనము లాడవలదు. అచిర
కాలముననే మీరు వారి నాలోకింపగలరు.

దశర : నిజమే. నే నయుక్త వచనము లాడితిని. ఇది తపస్వి బనులకుఁ
దగిన ప్రశ్నము కాదు. ఇంక నిష్పడు చెప్పుము. తాపసుల
తపస్సులు నిర్విఘ్నముగా నెరవేరుచున్నవా ? అరణ్యభూములలో
స్వేచ్ఛగా విహరించుచున్న విదేహ రాజపుత్రికి విచారము లేదు
గదా !

సుమిత్ర : సుమంత్రా ! ప్రాయమునఁ బిన్నయయ్యను గుణగణములఁ బెద్దయు, నానావిధ వల్కలాలంకృత తనూలతయు, భర్తృ సహధర్మచారిణియునైన జానకి మాకును మహారాజునకును నేమైన సందేశ మంపినదా ?

సుమం : వారందఱును మహారాజును—

దశరథ : కాదు కాదు. నాకు శ్రవణపర్వముగా, హృదయము చల్ల నగునట్లుగా పేరుపేర వినిపింపుము.

సుమం : ప్రభువుల చిత్తము. ఆయుష్మంతుఁడు రాముడు—

దశరథ : ఏమంటివి ! రాముఁడా ! అవును — రాముఁడు ! నామశ్రవణ మాత్రముననే నారాముని స్పృశించినట్లున్నది. తరువాత ?

సుమం : చిరంజీవి లక్ష్మణుఁడు—

దశరథ : అవును. లక్ష్మణుఁడు. తరువాత ?

సుమం : ఆయుష్మతి విదేహ రాజపుత్రి.

దశరథ : ఆఁ వైదేహియా ! నరేకాని రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు, వైదేహి ఈ వరుస యక్రమము.

సుమం : ఐన సక్రమ మేది ?

దశరథ : “ రాముఁడు, వైదేహి, లక్ష్మణుఁడు ” ఇట్లనవలయును. ఏమందువా—

జానకీదేవి రామలక్ష్మణుల నడుమఁ

ఐక్యగా నిల్వవలయు నిచ్చటను గూడ ;

భీకరములు విపత్తుల కాకరములు

గహనములు ; బిడ్డ కెపుడు రక్షణము వలయు.

15

సుమం : మహారాజు నాజ్ఞ. ఆయుష్మంతుఁడు రాముఁడు—

దశరథ : అవును. రాముఁడు—

సుమం : ఆయుష్మతి వైదేహి.

దశర : ఆ. వైదేహి—

సుమం : చిరంజీవి లక్ష్మణుడు.

దశర : ఆ. లక్ష్మణుడు—రామా ! వైదేహి ! లక్ష్మణా ! బిడ్డలారా !
రండు. నన్ను కౌగలించుకొనుడు.

చాలు నొకమాటు రాము స్పర్శనము నాకు

చాలు నొకమాటు రాము దర్శనము నాకు

వెండి జీవించు నంచు భావించు నేను

మృత్యు డమృత సేచనమున బ్రతికినట్లు.

16

సుమం : శృంగిబేరపురప్రాంతమున రథమును డిగ్గి యయోధ్యాభి
ముఖముగా నిలువబడి వారు మువ్వరును మహారాజునకు శిరసా
ప్రణామములు కావించి విన్నవించెంచిరి. కాని—

చాలసే పేద లోలోన సంస్కరించి

చెప్పటకుఁ బెదవులు గదల్చియును గూడ

బాష్ప గాఢద్యమున మాట పైకి రాక

యేమియుం బల్కకయె వని కేగినారు.

17

దశర : అక్కటా ! ఏ సందేశము నందింపకయే వా రరణ్యముల
కరిగినారా ! (గాఢముగా మూర్ఛిల్లును.)

సుమం : (ససంక్రమముగా) బాలాకీ ! మహారాజు మిక్కిలి ప్రమాద
భరితమైన దశలో నున్నారని మంత్రులకు మనవిచేయుము.

కాంచుకీ : చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

కౌసల్య : } మహారాజా ! ఊరడిల్లుడు. ఊరడిల్లుడు.
సుమిత్ర : }

దశరథ : (కొంచెము తేరుకొని) దేవీ ! కోసలరాజపుత్రీ !

గట్టిగా నా శరీరమ్ము పట్టుకొమ్ము !

కన్నులుండియు నా కీపు కానరావు ;

రాముఁ జేరంగఁ బోయిన నామనస్సు

మరల నా సమీపమునకు మరలిరాదు.

18

కుమారా ! శ్రీరామా ! నేనిట్లు సంతతము చింతించుచున్నాను.

నిన్నభిషిక్తుఁడేసి ధరణీస్థలికిన్, ప్రజలెల్ల తృప్తులై

సన్నరనాథుఁడంచు నుతి సల్పగ, తమ్ముల నినువోలె న

తృప్తన్నతరీతి గౌరవముతోఁ గనఁబల్కి, తపోవనాలకే

న్నెడు పోదునా యని తపించితి-మార్చెను కైక సర్వమున్. 19

సుమంత్రా ! కైకేయితో నిట్లనుము.

అరిగె రామభద్రుఁడు “ శుభమస్తు ” నీకు

పోవుచున్నవి నామొండి జీవములును ;

పిలువ నంపింపు మింక నీ ప్రియకుమారు,

పక్వ మగుగాక ! నీ పాపఫలము కైక !

20

సుమం : మహారాజుల యాజ్ఞ.

దశరథ : (పైకిఁ జూచుచు) ఓహో ! శ్రీరామ కథా శ్రవణ దండవ్య

మానమానసుడనై నన్నోదార్పుటకు మా పితృ దేవత లరుదెంచి

నారు, ఎవరక్కడ ?

కాంచుకీ : (ప్రవేశించి) మహారాజులకు జయము.

దశరథ : శుష్కోదకము.

కాంచుకీ : చిత్తము. (మంచినీటితో ప్రవేశించి) జయము జయము

మహారాజులకు ! ఇదిగో శుష్కోదకము.

దశరః (ఆచమించి యాలోచించి)

ఈతఁడు డిలీపనృపుఁడు దేవేంద్రమిత్రుఁ -

డితఁడు రఘువిభుం - డితఁడు మత్పిత యజుండు -

ఏల యరుదెంచినారిటు ? లేను మిమ్ము

జేరుచున్నాడ ! మీతో వసింతు నచట.

21

రానూ ! వైదేహీ ! సామిత్రీ ! నేనిట నుండి పితృదేవతల
సాన్నిధ్యమున కేగుచున్నాను. ఓ పితృదేవతలారా ! ఇదే వచ్చు
చున్నాను. (సడిపోవును.)

(శాంపకీయుఁడు యవనికొచ్చాడనము జేయును.)

అందఱు : అయ్యో ! అయ్యో ! మహారాజా ! మహారాజా !

(అందఱు నిశ్చమింతురు.)

తృ తీ యాం క ము

[సుధాకారుడు ప్రవేశించును.]

సుధా : (సమ్మార్జనాదికములుచేసి) మంచిది ! ఆర్యసంభవకుడాజ్ఞా
పించిన పని యంతయుఁ బూర్తిగావించితిని. ఇప్పుడొక్కంత సేపు
నిద్రింతును. (నిద్రపోవును.)

భటుడు : (ప్రవేశించి సుధాకారుని సమీపించి) ఏమిరా ! దాసీపుత్రా !
నీవు నీవని చేయకుంటివేల ? (కొట్టును)

సుధా : (మేల్కొంచుచు) కొట్టుము. కొట్టుము.

భటుడు : కొట్టిన నేమి చేసెదవు ?

సుధా : ఏమి చేయుదును ! దురదృష్టవంతుడనగు నాకు కార్తవీర్యుని
వలె సహస్ర శాపములు లేవుగదా !

భటుడు : ఉన్నచో నేమి చేయుదువు ?

సుధా : నిన్ను గొంతు పిసికి చంపి వేయుదును.

భటుడు : రమ్మ దాసీపుత్రా ! నిన్ను ప్రాణముతో విడువను.

(మఱి కొట్టును.)

సుధా : (ఏడ్చుచు) అయ్యా ! ఇంతకు నా యపరాధ మేమి ?

భటుడు : లేదురా ! అపరాధమేలేదు. రాజకుమారుడైన రాముని
రాజ్యభంగముచే సంభవించిన సంతాపమున స్వర్గస్థుడైన దశర
థేశ్వరుని ప్రతిమా మూర్తిని ప్రతిమా గృహములో దర్శించుటకై
కౌసల్యాద్యంతః పురాంగన లరుదెంతురని చెప్పలేదా ? అందులకై
నీ వేమి చేసితివి ?

సుధా : మీరు చూడవచ్చును. ప్రథమమున భవనాంత రాభాగమునందలి పావురాగూండ్రను దొలగించితిని. సున్నముగొట్టిన గోడలను చందనహస్త ముద్రాంకితములు గావించితిని. ద్వారములకు పుష్ప మాల్యము లలంకరించితిని. ఇసుకదిబ్బలు సరి జేసితిని. నే నేమి చేయలేదు ?

భటుడు : అట్లైన నీవు నిర్భయముగా బోవచ్చును. ఇంతలో నేను సర్వము సంసిద్ధమైనట్లు సచివులకు విన్నవించును.

(నిష్క్రమింతురు.)

—: ఇది ప్రవేశకము :—

(రథాదూతులై భరతుఁడు సూతుఁడు ప్రవేశింతురు.)

భర : (సావేగముగా) సూతా ! బహుకాలము మాతుల గృహమున నుండుటవలన నిచ్చటి విశేషములేమియు నాకు తెలియకున్నవి. మహారా జస్వస్థశరీరుడై యున్నాడని వింటిని. నీవు చెప్పుము.

భర : జనకుని వ్యాధి వాకొనుము;

సూతుఁడు : అసాధ్యము మానసికార్తి,

భర : దానికేమనిరి భిషగ్వరుల్ ?

సూతుఁడు : తెలియరై చికిత్సను;

భర : శయ్య ?

సూతుఁడు : భూమి,

భర : భోజనము ?

సూతుఁడు : ఉపవాసము,

భర : ఏమిగతి ?

సూతుఁడు : సర్వవిభుండగు దైవమే ;

భర :

సరే ! మన యరదమ్ము ద్రోలు మిక
మామక చిత్తము సంచలించెడున్.

సూతుడు : ఆయుష్మంతుని యాజ్ఞ. (రథము పోయి.)

భర : (రథవేగమును నిరూపించుచు) ఆహా ! రథ మెంత శీఘ్రముగాఁ
బోవుచున్నది !

భూమిరుహాలు పర్వలిడి పోయెడి, ధాత్రి స్రవన్నదీక్రియన్
నేమిల దాకు, నాకుల గణింపగరా దెడమింత, నిశ్చలం
బెమెయి, దోచు చక్రవలయంబు, తురంగఘరోష్ఠమౌ రజ
స్తోమముగూడ వెన్నబడు చున్నది ముందునకేగజాలమిన్. 2

సూతుడు : ఆయుష్మంతుడా ! ఈవృక్షపంక్తిలను వీక్షింపగా నయోధ్య
వలెనే తోచుచున్నది.

భర : ఆహా ! స్వబంధు సంపర్శనమునకై నా హృదయము తహ తహ
లాడుచున్నది. ఇప్పటికిగూడ—

ప్రాలినల్లేయుండె మోళి మజ్జనకుడౌ
దశరథాధీశు పాదాల మీద
స్నేహాన కాగిట జేర్చినల్లేయుండె
ననులేప సత్తి మా నాన్నగారు
నాచుట్టు మూగి కొన్నట్లుండె ప్రియసహో
దరులు నిండారు సంబరముతోడ
ముంచెత్తి నట్లుండె మోదాశ్రువులతోడ
కన్నతల్లులు గుండె కరగిపోవ

‘ నెంతవాడయ్యె ’ ‘ నెంత యెత్తెదిగె ’ నౌర !
యంచు పరిజనుల్ పల్కుచున్నట్లై యుండె
సారెకు మదీయ వేషభాషలను జూచి
యల్ల సౌమిత్రి నవ్వుకొన్నట్లైయుండె.

సూతుడు : (స్వగతము) అక్కటా ! ఎంతకష్టము ! మహా రాజమరణోదంత మెటుంగని కుమారుడంతలేని యడియాసలతో నయోధ్యనగరము ప్రవేశించు చున్నాడు. నే నెఱిగియున్నను తెలుపరాదు. ఏమన

కన్నతండ్రి మృతిని గన్న వృత్తాంతమ్ము
కన్నతల్లి రాజ్యకాంక్ష మఱియు
నన్నగారి కాననావాస మను చూడు
చెడ్డవార్త లెవఁడు చెప్పగలడు ?

4

భటుడు : (ప్రవేశించి) జయము జయము రాజకుమారా !

భర : భద్రా ! శత్రుఘ్నుడు వచ్చెనా ?

భటుడు : ఆయన సమీపమునకే వచ్చియుందురు. గురుదేవులు మిమ్మిట్లా దేశించుచున్నారు.

భర : ఏమని ? ఏమని ?

భటుడు : “ కృత్తికా నక్షత్రమింకను నొక ఘడియ పర్యంతమున్నది. కనుక దూర్మహూర్తము గడచి రోహిణి ప్రవేశించినంతనే మీరు పుర ప్రవేశము చేయవచ్చును.” అని.

భర : మంచిది. నే నెన్నఁడును గురువచనాతిక్రమణము గావింపలేదు. అట్లే కానిమ్ము. ఇక నీవు పోవచ్చును. (నిష్క్రమించును.)

భటుడు : ప్రభువుల యాజ్ఞ.

భర : ఇప్పు డెచ్చట విశ్రాంతి దీసికొందును ! ఇదిగో ఈ వృక్షవాటికా మధ్యమున గాన్పించుచున్న దేవగృహములో ముహూర్తమాత్రము విశ్రమింతును. ఇందుచే దైవారాధనము, విశ్రాంతి రెండును గలసి వచ్చును. ఇంతేగాక నగరోపాంతమున గొంచెముసేపు కూర్చుండి మఱి పురప్రవేశము చేయవలెనని పెద్దలి యనుశాసనము. సూతా ! అరదము నాపుము.

సూతుడు : ఆయుష్మంతుని యాజ్ఞ. (రథము నాపును.)

భర : (రథమునుండి దిగి) సూతా ! కొంచెముసేపు గుఱ్ఱముల విశ్రమింపజేయుము.

సూతుడు : చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

భర : (కొంచెము ముందునకు నడచి పరికించుచు) పుష్పజాలాలంకారములతో బలులు చక్కగా నెరవేర్చబడినవి. కుడ్యములు చందన హస్త ముద్రాంకితములైనవి. ద్వారములు పుష్పమాలాలంకృతములై యున్నవి. నీకతాతలములు సరిచేయబడినవి. ఇదంతయు నేదైన పండుగ విశేషమా ! కాక ప్రతి నిత్యముచేయు పూజావిధానమా ! ఇదే దేవాలయమైయుండును ! ఇచ్చట ధ్వజాది చిహ్నము లేవియు గాన్పించుట లేదే ! కానిమ్ము. లోనికికి తెలిసికొందునుగాక ! (ప్రవేశించి చూచి) ఆహా ! ఈ పాషాణముల మీది పనితనమేమి ! ఆహా ! ఈయాకారముల భావప్రకటన మెంత బాగున్నది ! ఈ ప్రతిమలు దైవోద్దేశముతో మలచబడినను మనుష్యులను విశ్వాసము గలిగించుచున్నవి. ఈ నలుగురు దేవతామూర్తు లెవరైయుండురో ! కానిమ్ము. ఎవరైనసేమి ! నామనమానందముతో నుహించుచున్నది.

దేవతామూర్తులే యను భావమూని

భక్తిమెయి వందనముసేత యుక్తమగును;

ఇదియు నొక విధమగు మంత్రహీనదేవ

తా సమర్పనమందు వందనమే సుమ్ము.

5

దేవకులికుడు : (ప్రవేశించి) ఔరా ! నిత్యపూజ నిర్వర్తించి నేనిప్పుడే గదా యింటికిఁబోయితిని. ఇంతలో నీ ప్రతిమా గృహమును బ్రవేశించిన యీతఁడెవ్వరో ? ఈయన యాకారము కొంచెమించుమించుగా నీ ప్రతిమలకు సరిపోలుచున్నది. కానిమ్ము. లోనికిఁబోయి తెలిసికొందును. (లోనికి వచ్చును.)

భర : నమస్కారము.

దేవ : వలదు. వలదు. నమస్కరించుట తగదు.

భర : ఇదేమయ్యా !

ఁట్లు నన్ను నివారించు వేలనయ్య ?

నేను చేసిన దోషమేదేని గలదె ?

లేక ప్రతపాలనమ్మ ? ప్రత్యేకమైన

ప్రాకృతాచారమా ? వచింపం గదయ్య !

9

దేవ : ఈ కారణములతో మిమ్ము నేను నిషేధింపలేదు. దైవత బుద్ధితో జేయబడిన బ్రాహ్మణ ప్రణామమును బ్రతిషేధించుచున్నాను. ఇవి క్షత్రియుల ప్రతిమలు.

భర : ఓహో ! క్షత్రియుల ప్రతిమలా ! ఏ వంశక్షత్రియులతో ?

దేవ : కృత్వాకులు.

భర : (నవార్దముగా) ఇత్వాకులా ! అయోధ్యాధీశ్వరులా !

అసురుల నోర్చువేళ దివిజాళికి సాయముజేయు యోధులై

స్వసుకృత సంపదన్ సపరివారముగా దివినుండి ధన్యులై

యసదృశ శక్తిధాత్రి చతుర్బి పరివృతమేలు దడులై

యెసగెడువారు వీరు-స్పృశియింపదు మృత్యువు వీరి స్వేచ్ఛమై.

అహో ! యాదృచ్ఛికముగా నాకీ మహాభాగ్యము లభించినది.

ఐన ముందు చెప్పము. ఇందులో వీరెవ్వరు ?

దేవ : ఈయన సమస్తరత్న రాజీవిరాజితమగు విశ్వజిద్భజ్జమును జేసిన ప్రజ్వలిత ధర్మప్రదీపుఁడు దిలీపుఁడు.

భర : ఆ ధర్మమూర్తికి నమస్కారము. తరువాత చెప్పము. ఈయన యెవరు ?

దేవ : ఈయన సర్వకాల సర్వావస్థలయందును బ్రాహ్మణ సహస్ర ప్రసంగ పుణ్యాహ సంశోభితుడైన రఘు మహారాజు.

భర : అహో ! మృత్యు వెంట బలవంతము ! ఇట్టి మహిమాన్వితునిగూడ లోబరచుకొనినది. బ్రాహ్మణాశీర్వాద పరివర్ధిత రాజ్యశ్రీయగు రఘుమహారాజునకు నమస్కారము చెప్పుము. ఈ మూడవ ప్రతిమ యెవరిది ?

దేవ : ప్రియావియోగ నిర్వేదముచే రాజ్యభారమును బరిత్యజించిన యజమహారాజీయన ! నిత్యావబృథ స్నాన ప్రవిత్రగాత్రుడు.

భర : శ్లాఘనీయ ప్రణయుడైన యజమాపాలునకు బ్రణామములు (దళరథుని ప్రతిమ నవలోకించి వ్యాకులుడై) శ్రద్ధాగౌరవములతో నిండిన నామనస్సునకు చక్కగా జ్ఞాపకముండుటలేదు. మరల చెప్పుము. ఈ రాజెవ్వరు ?

దేవ : ఈయన దిలీపుడు.

భర : అవును. మానాన్నగారి ప్రపితామహుడు. తరువాత ?

దేవ : ఈయన రఘుమహారాజు.

భర : అవును. మానాన్నగారి పితామహుడు. తరువాత ?

దేవ : ఈయన యజమహారాజు.

భర : అవును. మాతండ్రిగారి తండ్రిగారు. ఏదేదీ మరలచెప్పుము.

దేవ : ఈయన దిలీపుడు. ఈయన రఘువు. ఈయన యజుడు.

భర : నిన్ను నేనొక్కవిషయము నడుగగోరుదును ఇట బ్రతికియున్న వారి ప్రతిమలు గూడ స్థాపింతురా ?

దేవ : లేదు. చనిపోయినవారివి మాత్రమే.

భర : ఐన నిక నేను నెలపు దీసికొందును.

దేవ : కొంచె ముండుడు.

ప్రాజ్య సామ్రాజ్యమును నిజప్రాణములను
భార్య శుల్కార్థమై సమర్పణ మొనర్చి
స్వర్గతుండైన దళరథేశ్వరుని ప్రతిమ
నరసి తదుదంత మడుగవేలా ! కుమార !

భర : హా ! తండ్రీ ! (మూర్ఛితుడై మఱల తేరుకొని)

అయ్యో హృదయమా ! శంకించినట్లై యయ్యో

జనకు నిధనమ్ము వినుము - నిశ్చలతగనుము -

నిక్కముగ మత్ప్రసక్తి యీ నీచకుల్క-

శబ్దగతమైన నింక నా జన్మ మేల ?

9

ఆర్యా !

చేప : “ఆర్యా!” అను సంబోధన మిట్టాకు కులాచారము. కుమారా !

నీవు కైకేయీ నందనుడవైన భరతుడవా ?

భర : అవునవును. నేను దశరథనందనుడను. కైకేయీ నందనుడను గాను.

చేప : ఇంక నేను సెలవు చీసికొందును.

భర : ఆగుము. నాకు మిగిలిన కథ వినిపింపుము.

చేప : ఏమిగతి ! వినుడు. దశరథేశ్వరుడు స్వర్గస్థుడైనాడు. కాని సీతాలక్ష్మణ సమేతముగా శ్రీరాముడరణ్యముల కేల పోయెనో నాకు తెలియదు.

భర : ఏమేమీ ! అన్నగా రరణ్యముల కేగిరా ! (మఱింత మూర్ఛాక్రాంతుడగును.)

చేప : కుమారా ! ఊరడిల్లుడు. ఊరడిల్లుడు.

భర : (తెప్పరిల్లి)

తండ్రీచే నన్నచే బరిత్యక్త మగుట

నడవిగానైన యీ యయోధ్యాపురమున

కరుగుచున్నాడ ; జలహీన మైన నదికి

బరువు లెత్తు పిపాసార్తు పగిది నేను.

10

ఆర్యా ! మఱింత స్పష్టముగా విన్నగాని నా హృదయము కుదుటబడదు. కనుక జరిగిన వృత్తాంతము నామూలాగ్రముగా వివరింపుము.

దేవ : వినుడు. చళరథమహారాజుగారు శ్రీరామచంద్రునకుఁ బట్టాభి
షేకము జేయబోవు సమయమున మీ జనని యడ్డువచ్చి యిట్లనినది.

భర : ఆగుము. అవగతమైనది -

శుల్కకథానుసారముగ నూనుమహీకు నొనర్ప తేనితోఁ
బల్కెను కైక; కానలకుఁ బంపెను నగ్రజ మంచిమాటలన్;
పల్కలయుక్తు నార్యుగని వాసెను ప్రాణము తండ్రి; యింక వే
నాల్కలతో, ననుంగని జనంబులు భీయను టొక్కటే గదా ! 11

(మూర్ఖాక్రాంతుఁ డగును.)

(నేపథ్యములో)

ఆయ్యలారా ! తొలగుడు. తొలగుడు.

దేవ : (శోకించి) ఆహా !

అనుఁగు తనయుఁడు మూర్ఖులో మునిగినాఁడు
తగినవేళకె రాజమాతలును వచ్చి
వారు; మృగతృష్ణలో జలాంజలియె కాదె
జనని చల్లని హస్తసంస్పర్శనమ్ము. 12

(సుమంత్ర సహితముగా రాజులు ప్రవేశింతురు.)

సుమం : అమ్మా ! ఇటు. ఇటు.

అమ్మ ! కనుఁ డిదె రాజహర్మ్యమును మించు
మన మహివల్లభుల ప్రతిమాగృహంబు !
పథికు లెల్ల ప్రతిహారి బాధలేక
స్వేచ్ఛమై జోతలిడక దర్శించుచుండు. 13

(ప్రవేశించి చూచి) వలదు. వలదు. అమ్మా ! ఆగుఁడాగుఁడు.
ప్రవేశింపకుఁడు.

యౌవనంబున పార్థివు నట్టులున్న
యొక్క జనుఁ డెవ్వఁడో పడియుండె నిచట !

దేవ : ఎవ్వడో పరుఁ డని సంశయింపనేలే ?
అరసికొనుఁడు చిరంజీవి భరతుఁ డితఁడు.

14

(నిష్క్రమించును.)

రాణులు : (సవ్యరముగాసమీపించి) హా ! కుమారా ! భరతా !

భర : (కొంచెము తేరుకొని) ఆర్యా !

సుమం : జయతు మహా - (అర్ధోక్తితో సవిషాదముగా) అహా ! ఎంతటి
స్వరసాదృశ్యము ! ప్రతిమాగతుడైన మహారాజే పలుకుచున్నాఁ
డనిపించుచున్నది.

భర : సరే. ఇప్పుడు మాయమ్మల యవస్థ యెట్లున్నది ?

రాణులు : నాయనా ! మా యవస్థ యిట్లున్నది. (మేలిముసుగులు
తొలగింతురు.)

సుమం : అమ్మా ! మీరు దుఃఖోద్యేగము నిగ్రహింపుఁడు.

భర : (సుమంఁగుని జూచి) సముదాచార సంబంధమైన మీ సన్నిహిత
సంబంధమే చెప్పక చెప్పుచున్నది, ఆర్యా ! మీరు సుమంత్ర మహా
మాత్యులేకదా !

సుమం : అవును కుమారా ! సుమంత్రుడనే.

ఇంతకంటె మొండిఘటం బడెందుఁ గలదు ?

ఇంతకంటె కృతఘ్నుత యేమి గలదు ?

అమ్మహారాజు స్వర్గతుండైనఁ గూడ

బ్రతికియున్నాఁడ శూన్యమౌ రథము దోల.

15

భర : హా ! తండ్రీ ! (లేచుచు) తండ్రీ ! నూ తల్లులకు నమస్కరింప
వలయును. క్రమము నుపదేశింపుము.

సుమం : మంచిది. ఈమెపూజ్యుడైన శ్రీరాముని గన్నతల్లికొసల్యాదేవి.

భర : అమ్మా ! అనవరాధి భరతుఁ డభివందనముఁ జేయుచున్నాఁడు.

కౌసల్య : బిడ్డా ! సంతాపరహితుడవు గమ్ము.

భర : (స్వగతము) ఎంత మనోహరమైన మాట. అనుగ్రహింపబడితిని.
తరువాత తరువాత.

సుమం : ఈమె పూజ్యుడైన లక్ష్మణుని జనని సుమిత్రాదేవి.

భర : తల్లీ ! లక్ష్మణ వంచితుడనైన నేను నమస్కరించు చున్నాను.
సుమిత్ర : కుమారా ! యశస్వివి కమ్ము.

భర : అనుగ్రహితుడను. తరువాత తరువాత.

సుమం : ఇదిగో ఈమె మీ జనయిత్రి.

భర : (సరోషముగా లేచి) ఓసి పాపాత్మురాలా !

మాన్యలైన మా యమ్మల మధ్యమందు

సిగ్గు లేకుండ వచ్చి నిల్చితి విదేల ?

పుణ్యవతులైన గంగాయమునల నడుమ

దుష్టనది యేదియో వచ్చి దూరినట్లు.

16

కైక : కుమారా ! నే నేమి చేసితిని ?

భర : ఏమి చేసితినని యడుగుచున్నావా ?

నా కపకీర్తి వచ్చె; మరణంబును బొందె నృపుం; డయోధ్య దుః

ఖాకర మయ్యె; వల్కలము లార్యుడు గట్టె; మహిజ మార్గభే

దాకుల యయ్యె; లక్ష్మణున కబ్బె మృగావళి మైత్రి; శోకమున్

జేకొని రంబ; లీపు మది ఛీయను కొంటివి సర్వహుతిసి ! 17

కౌసల్య : కుమారా ! అన్నిధర్మములు తెలిసినవాడవయ్యును గన్న
తల్లికి నమస్కరింపవైతివేమి ?

భర : కన్నతల్లియా ! అమ్మా ! నీవే నా కన్నతల్లివి. నమస్కార
మమ్మా !

కౌసల్య : కాదు కాదు కుమారా ! నీ కన్నతల్లి కైకేయి.

భర : ఒకప్పుడేమో! ఇప్పుడు మాత్రముకాదు. చూడమ్మా !

మలినమతు లైన కుళ్లుబోతులకతాన

అత్తూ లనాత్మజులవలె నైరినేడు ;

జగతి క్రొత్తధర్మ మ్మిది, మగని మ్రింగి

తగవు దప్పిన తల్లియుఁ దల్లి కాదు.

18

కైకేయి : కుమారా! రాజుగారి సత్యవాక్య సంరక్షణకే నేనట్లుపలికితిని.

భర : ఏమని ? ఏమని ?

కైకేయి : నా నందనుఁడే రాజు కావలెనని.

భర : అట్లైన నన్నగారు మాత్రము నీకేమగును ?

అతఁడు జనకున కౌరసనుతుఁడు కాఁడో ?

రాజసద మందుకొంట సక్రమము కాదో ?

సోదరులు మైత్రినుండుట లేదో ? కాక

నుతగుణుం డాతఁడు ప్రజాభిహితుఁడు కాఁడో ? 19

కైకేయి : కుమారా ! ఈ ప్రశ్నలు శుల్కలుబ్ధమైన హృదయమును బ్రశ్నింపుము.

భర : వల్కలము లిచ్చి రాజ్యసంపద హరించి

కాలినడకన జానకీకాంతతోడ

నార్యు నంపించినావు ఘోరాటవులకు !

అల్లి శుల్కాన నిదియు నుదాహృతంబె ? 20

కైకేయి : కుమారా! సముచిత సమయమున నీకంతయు నెఱింగింతును.

భర :

ఈ వచక్రిలోభము వహించితివేని మదియనామ మే

లా వెలికిడ్చితెచ్చితి ? వనంత మహోన్నత రాజభోగముల్

గావలె సంఠీవా ధరణికాంతుఁ డమర్పఁడె ? రాజమాతృ సం

భావనకాంక్షయుండెన ? కుమారుఁడు కాడొకొ నీకు రాముఁడున్.

నీవు చాల ఘోరము చేసితివి !

నరవరు ప్రాణమేని గణనందొనరింపవు రాజ్యలుబ్ధవై,
కరుణ దొరంగి పంపితివి కానకు జ్యేష్ఠకుమారు నక్కటా !
వరగుణమూర్తి జానకి నవల్కులయై చనఁ జూచి యింతయున్
గరుగడు వజ్రకర్కశముగా నొనరించె విధాత నీ హృదిన్. 22

సుమం : కుమారా ! వశిష్ఠ వామదేవ సహితులైన పౌరులు పట్టాభిషేక ప్రయత్నములు గావించి నీ కిట్లు విజ్ఞప్తి చేయుచున్నారు.

గోగణంబులు గోపాలకుండు లేక
యవధి దప్పి చెల్లాచెదరైన భంగి
ప్రజలు పరిపాలన మొనర్చు ప్రభువులేక
శిథిలజీవనమై యథాయథలుకారె ! 23

భర : ప్రజలందఱు నావెంట వత్తురు గాక !

సుమం : పట్టాభిషేకమును బరిత్యజించి నీ వెచ్చటికి బోయెదవు ?

భర : పట్టాభిషేకమా ! రాని నిదిగో ఈ కైకమ్మ గారికి గట్టఁబెట్టుఁడు.

సుమం : నుజీ నీ వెక్కడకుఁ బోయెదవు ?

భర :

రామచంద్రుఁడు లక్ష్మణ ప్రేమపూర్ణుఁ
డెటవసించు నచ్చోటికే నేగవలయు ;
నతఁడు లేనిది కా దయోధ్యాపురీంద్ర
మతఁడు నివసించునదె ! నిక్కమగు నయోధ్య. 24

(అందఱు నిష్క్రమింతురు.)

చ తు ర్థాం క ము

[కైకేయి చెలికత్తెలగు విజయ నందినిక ప్రవేశించుచు.]

విజయ : ఏమే నందినికా ! చెప్పుము. నేడు ప్రతిమాగృహమును సందర్శింపఁబోయిన కాసల్యాదేవి మొదలైన యంతఃపుర కాంతా మణు లందఱు భర్తృదారకుడైన భరతుని జూచినా రనుకొందును ! దురదృష్టవంతురాలనైన నేను మాత్ర మీ ద్వారముననే పడియుండ వలసి వచ్చినది.

నందినిక : ఔ నానీ ! మే మందఱము కనులవిందుగా రాజనందనుడైన భరతుని సందర్శించితిమి.

విజయ : ఇంతకు రాజకుమారుడు అమ్మగారితో నేమని పలికినాఁడో ?
నందినిక : సరిసరి కన్నతల్లిని కన్నెత్తిచూచుటకై ఆయన యంగీకరింప లేదు.

విజయ : అయ్యో ! ఎంత యన్యాయము ! కైకమ్మ రాజ్య లోభముతో రాజకుమారుడైన రామశత్రుని పట్టాభిషేకమును భంగము గావించినది. తాను వైధవ్యమును కొనితెచ్చుకొనినది. లోకమునకు వినాశము చేకూర్చినది. ఆమె గుండె యెంత గట్టిదో ! కనుకనే అంత పాపమున కొడిగట్టినది.

నందినిక : చెలీ ! ఇది విన్నావా ! ప్రజలచే సంసిద్ధము చేయఁబడిన పట్టాభిషేకమును త్రోసిపుచ్చి రాజకుమారుడైన భరతుడు రామ శత్రునికొఱకై తపోవనమునకు శరణిపోయినాడు.

విజయ : (సవిపాదముగా) అయ్యో ! ఆయనకూడ ఈ విధముగా నడవులపాలైపోయెను. నందినికా ! రావే ! రాణిగారి దగ్గరకు బోవుదము.

(ఇరువురు నిష్క్రమించుచు.)

—: ఇది ప్రవేశకము :—

(సుమంత్ర సహితఁడైన భరతుఁడు రథస్థుఁడై నూతునితో ప్రవేశించును.)

భరతుఁడు :

భూవరుఁ డాత్మపుణ్య పరిభోగ్యము స్వర్గముఁజేర ఘోర దుః
ఖావిల పౌరబాష్ప నివహమ్ములు జాలిగ జాలువారు కా
ల్లోవల వెంబడిన్ భువనలోచనసోముని రామునిం గనం
బోవుచునుంటి ధర్మపరిపూర్ణములైన తపోవనాలకున్. 1

సుమంత్రుఁడు : ఆహా ! చిరంజీవి భరతుఁ డీతఁడే !

తనయుఁడు దైత్యనాథుల మదం బడగించు మహిళమౌళికిన్,
మనుమఁడు యజ్ఞసాత్కృత సమస్తధనుండగు చక్రవర్తికిన్,
జనకుని శాసనమ్ము శిరసా ధరియించిన ప్రేమమూర్తి రా
ముని యనుజుండటే ! వనికిఁబోయెడు రామపథానువర్తియై. 2

భర : ఆర్యా !

సుమం : ఏమి కుమారా ?

భర : పూజ్యుఁడైన నారామచంద్రు డెక్కడ ? మహారాజ ప్రతినిధియైన
ఆ మహానుభావుఁ డెడీ ? శక్తి సంపన్నులకు సముదాహరణమైన
ఆ యాదర్శమూర్తి యెక్కడ ? రాజ్యలోభమున కైకేయిచే బహి
ష్కృతుఁడైన నా ప్రభు వెక్కడ ? ఏడీ ! ఆ విశాల యశస్వి ? ఏడీ !
ఆ మహారాజనందనుఁడు ? ఏడీ ! ఆ నిత్య సత్యవ్రతుఁడు ?

అస్మదీయ జనని యభిమత మీదేర్ప

నెవఁడు రాజ్యలక్ష్మినే త్యజించె

త్యాగమూర్తి నాకు దైవస్వరూపుఁడె

నా మహాత్ముఁ డాడ నభిలషింతు.

సుమం : కుమారా ! ఇదిగో ! ఇచ్చటే యీ యాశ్రమ పదమునందే యున్నాడు.

అల్లచే రాముఁ! డదిగో సీతమ్మ తల్లి !
యల్లవాఁడె సౌమిత్రి మహా యశస్వి !
సత్యమును సత్రప్తవర్తన స్వామిభక్తి
యాకృతులు దాల్చినట్లుగా నలరుచుండెడి.

4

భర : (సూతునితో) ఐనచో రథము నాపుము.

సూతుఁడు : ఆయుష్మంతుని యాజ్ఞ. (రథము నాపును.)

భర : (రథము దిగి) సారథీ ! ఏకాంతము సం దశ్వములను విశ్రమింపఁజేయుము.

సూతుఁడు : చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

భర : (సుమంత్రునితో) ఆర్యా ! మన యాగమనమును మనవి చేయుఁడు.

సుమం : కుమారా ! ఏమని మనవి చేయుమందువు ?

భర : రాజ్యలోభాక్రాంత యగు కైకేయి కన్నకొడుకు భరతుఁడు వచ్చినాఁడని.

సుమం : కుమారా ! చాలును. పెద్దల దోషములను లెక్కించుట భావ్యము కాదు.

భర : మంచిది. పరదోష ప్రకటనము భావ్యము కాదు. నిజమే ! అట్టైనచో నిత్యాకు వంశమునకు గళంకభూతుడైన భరతుఁడు వచ్చి దర్శనము వేడుచున్నాఁడని పలుకుఁడు.

సుమం : నాయనా ! నే నట్లు పలుకఁజాలను. భరతుఁడు వచ్చినాఁడని మాత్రము పలుకఁగలను.

భర : వలదు వలదు. కేవల నామ ప్రకటనము ప్రాయశ్చిత్తము లేని దానివలె నాకు దోచుచున్నది. ఐనను బ్రహ్మహత్యాపాతకులను

గూర్చి పరులు నివేదింతురా ! అందుచే మీ రాగుండు. నే నే విన్న
 వించుకొందును. ఓహో ! ఎవరక్కడ ! పితృవాక్యపరిపాలకుడైన
 శ్రీరామచంద్రులవారి కిట్లు నివేదింపుండు.

మేలు మఱచువాండు, జాలి మాలినవాండు,
 ప్రాకృతుండు, మొండి పట్టువాండు,
 పరమభక్తి పరుండు, నరు డొక్కఁ డరుదెంచె
 కానుపింప ముదల గలదొ లేదొ !

5

(సీతలత్మణ నహితుడై రాముండు ప్రవేశించును.)

రాము : (ఆకర్ణించి హర్షముతో) విన్నావా సౌమిత్రి ! విదేహ

రాజపుత్రి ! వింటివి కదా నీవు కూడ !

కనుగొన చుట్టమన్న భ్రమఁ గల్పనఁ జేయుచు స్నేహయుక్తి నా
 మనసున కింపునింపెడు సమంచితమై శ్రుతిపర్వమై ఘనా
 ఘన ఘన గర్జలన్ గెలుచు కంఠరవమ్మిది, యెంతయేని మ
 జ్జనకు గభీర కంఠరవ సామ్యము నందెడు నీతఁ డెవ్వఁడో ! 6

లక్ష్మణుడు : ఆర్యా ! ఈ కంఠస్వర నమ్మేళనము నాకుఁ గూడ బంధు
 ప్రీతిని గలిగించుచున్నది.

ధీర సుస్నిగ్ధ వృషభ గంభీర మగుచు
 ఖంగుమని మ్రోగె నెవరిదో కంఠరవము !
 తగిన యెడల స్ఫుటాక్షరత్వంబునంది
 పరలు సంతాతవలె సర్వవర్ణములకు.

7

రాము : ఎత్తైనను నీ కంఠస్వరము తప్పకుండ దగ్గరి బంధువులదేగాని
 యితరులది కాదు. ఇది నా హృదయమును కదలించుచున్నది.
 నాయనా ! సౌమిత్రి ! అదేమో చూడుము.

లక్ష్మ : చిత్తము. (పరిక్రమించును.)

భర : ఏమిది ! నాకెవ్వరును ప్రత్యుత్తర మీయకున్నారు ! కాకున్నచో
కైకేయీ కుమారుడైన భరతుడనుగా గుర్తింపబడలేదుగదా !
లక్ష్మ : (విలోకించి) ఓహో ! ఇదేమి ! అన్నయైన శ్రీరాముడే ! కాదు
కాదు. రూపురేఖలు మాత్ర మట్లున్నవి.

వదనము చంద్రబింబ, మెనవచ్చు మదగ్రజ నాస్యలక్ష్మి; కి
య్యది యుర మా సురారుల శరాళినెదిర్చిన తండ్రీగారి పెం
పొదవిన పీనవక్ష మటులొప్పెడు; తేజముప్రోవు రూపసం
పద సుమనోజ్ఞ; మీన్యపకుమారుడు జిష్టువో ! కాక విష్టువో !

(సుమంత్రుని జూచి) ఓహో ! ఆర్య సుమంత్రులు !

సుమం : (లక్ష్మణుని జూచి) ఆహో ! కుమార లక్ష్మణుడు !

భర : అటులనా ! అన్నగారా యీయన? ఆర్యా ! అభివాదములు.

లక్ష్మ : రమ్మ. రమ్మ. ఆయుష్మంతుడవు కమ్ము. (సుమంత్రునిజూచి)
ఆర్యా ! ఎవ రీయన?

సుమం : కుమారా !

అల రఘు మహీశుని ప్రపౌత్రుఁ డజనరేకు
పౌత్రుఁడు భవత్పితకు ప్రియపుత్రుఁ డరయ
ఇనకుల లలాముడైన రామునకు నిన్ను
వంటి గారాబు తమ్ముఁడు భరతుఁ డితఁడు.

9

లక్ష్మ : ఇచ్చొకు కులాలంకారా ! రమ్మ రమ్మ. ఆయుష్మంతుడవు
గమ్ము. నీకు శుభ మగుగాక !

గండరగండలై రణముఖంబుల దైత్యుల రూపు మాపి, యా
ఖండల వజ్రము న్నొరయగల్గిన విండ్లు ధరించు తొంటి మా
ర్రాండకుల ప్రదీపకుల యట్లు వెలుంగుము - విశ్వజిద్ద్యోహీ
మండితుఁడౌ రఘుప్రభువు మాడ్కి నఖండ గుణోజ్జ్వలుండవై.

భర : అనుగ్రహింపఁబడితిని.

లక్ష్మ : కుమారా ! నీ విచట నుండుము. నీ యాగమన మార్పులకు నివేదింతును.

భర : ఆర్యా ! శీఘ్రముగా నివేదింపుఁడు. ఆర్యున కభివందనము చేయుటలో నాలస్యము సహింపలేను.

లక్ష్మ : మంచిది. (రాముని సమీపించి) జయము జయము. ఆర్యులకు !

ఆర్య ! అరుగుదెంచె ననుఁగు సోదరుడైన

భాతృ వత్సలుండు భరతుఁ డిడుగొ !

దర్పణమున యట్లు త్వస్మార్తి యవ్వని

భవ్యమూర్తి యందు స్రతిఫలించు !

11

రామ : నాయనా ! సౌమిత్రి ! ఏమీ భరతుఁడు వచ్చెనా ?

లక్ష్మ : చిత్తము.

రామ : జానకీ ! భరతుని గన్నులవండువుగాఁ గాంచెదవుగాక !

సీత : ఆర్యపుత్రా ! ఏమీ భరతుఁడే వచ్చెనా ?

రామ : అవును జానకీ !

ఎంత దుస్సహాధా సహించినాఁడొ

నాఁడు మా తండ్రి గుర్తించినాఁడ నేడు ;

ఏమి ! ఏమి ! భ్రాతృప్రేమ మిట్టిదైన

నెట్టి దానొ పుత్రప్రేమ మెంచగలనె !

12

లక్ష్మ : ఆర్యా ! చిరంశీవి లోనికి రావచ్చునా ?

రామ : వత్సా ! సౌమిత్రి ! ఈ విషయమునఁ గూడ నా యభిప్రాయ మడుగవలెనా ? కుమారభరతుని సత్వరముగా సగౌరవముగా లోనికిఁ దీసికొని రమ్ము.

లక్ష్మ : ఆర్యుల యాజ్ఞ.

రామ : లేకున్న నీవు కొంచె ముందుము.

బహుతుషార పూర్ణోత్పల పత్రనేత్ర
యోచ నెవతె వెలార్చు హర్షాశ్రుధార,
నట్టి యీమెను స్వయముగా నరుగనిమ్ము
మాతృభావాన గారవింపఁగ కుమారు !

13

సీత : ఆర్యపుత్రుల యాజ్ఞానుసారమే చేసెదను. (లేచి పరిక్రమించి భరతు నవలోకించి) ఇదేమి ! ఇప్పుడు లోపలనున్న ఆర్యపుత్రు లింతలో నాశ్రమము వెలుపలి కెప్పుడు వచ్చినారు ? కాదు కాదు ! రూపసామ్యము !

సుమం : ఓహో ! వధూమణి వైదేహి !

భర : ఏమీ ! ఈమెయేనా పూజ్యురాలైన జానకీదేవి !

నేల కడుపున నాగేటి చాలునందు
జననమైన స్త్రీరూప తేజశ్శలాక !
పరమ ధన్యుడౌ జనక భూపాళమౌళి
యింట వెలిసిన తపముల పంట యీమె !

14

అమ్మా ! అభివాదములు. నేను భరతుడను !

సీత : (స్వగతము) రూపము మాత్రమేకాదు. కంఠస్వరముకూడ నొక్కటే ! (ప్రకాశముగా) నాయనా ! చిరంజీవివి కమ్ము.

భర : అనుగ్రహింపబడితిని.

సీత : రమ్ము నాయనా ! అన్నగారి యభీష్టమును బూరింపుము.

సుమం : కుమారా ! లోనికిఁ బ్రవేశింపుము.

భర : ఆర్యా ! ఇప్పుడు మఱి మీరేమిచేయుదురు ?

సుమం : స్వర్గమునకు విభుడు చనిన వృత్తాంతమ్ము
విన్న వెనుక స్వామి నన్ను గనుట
కిదియ మొదటిసారి, యిట్లాటచే లోని
కేగుదెంతు కొంచె మాగి నేను !

15

భర : మంచిది. అట్లే కానిండు. (రాముని సమీపించి) ఆర్యా ! ప్రణామములు. భరచుండను నేను.

రామ : రమ్మ. ఇట్లాకునంచనా ! రమ్మ. స్వస్తి. ఆయుష్మాన్ భవ !
సరిసరి ! ఏది ! ఏది ! ఒకసారి కవాట పుట ప్రమాణ మీ
యురమును విప్పుచేసి విపులలోరు భుజాంతర మందు హత్తుకొ
మ్మర ! శరదిందు కల్ప మగు మోము నొకించుక నెత్తి వేదనా
జ్వర పరిదగ్ధ దేహ మిది చల్లని చూపుల హాయి సేయరా ! 16

భర : ధన్యోస్మి !

సుమం : (సమీపించి) ఆయుష్మంతునకు జయము !

రామ : హా ! తండ్రీ !

మహిత బలమ్ముతో సురవిమాన సమాన రథాధిరూఢుడై
యహితుల దైతులన్ గలచి యాకన మెల్లెడఁదానయై మహా
మహుఁడతఁడాతఁడే"యనియమర్త్యులమన్ననలందుకొన్నయా
మహిపతి నిన్నుగూడ విడి మా పితృదేవుల పాలి కేగినే ! 17

సుమం : (శోకముతో)

నరపతి దిక్కులేని మరణమ్ము, భవద్విపిన ప్రవాస, మీ
భరతు విపాదగాఢ, రఘువంశము దిక్కరియుంట, కంటితో
నరసెడు యోగముండియె గదా ! బ్రతుకెప్పుచు నిట్టులుంటి; దు
ర్భరమయి దుస్సహమ్ముయి చిరాయు విదెంతటి వంతగూర్చెనో !

సీత : దుఃఖించుచున్న ఆర్యపుత్రులను తాతగారు మఱియు దుఃఖింపఁ
జేయుచున్నారు.

రామ : జానకీ ! ఇదిగో నేను దుఃఖమును దిగ్గమింగు కొనుచున్నాను.
వత్సా ! సామిత్రి ! మంచినీరు.

లక్ష్మ : చిత్తము. (పోబోవును.)

భర : ఆర్యా ! ఇది సక్రమము కాదు. క్రమ ప్రకారము మీ నేన నేను చేయవలయును. నేను పోయి తెచ్చెదను. (కలశముతో నీరు తెచ్చి) ఇదిగో ఉదకము.

రామ : (ఆచమించి) జానకీ ! లక్ష్మణునికి పని తగ్గినది.

సీత : ఆర్యపుత్రా !. ఈ తమ్ముని శుశ్రూషయు నందుకొనవలసినదే గదా !

రామ : మంచిది. ఇచ్చటనుండి లక్ష్మణుఁడును నచ్చటినుండి భరతుఁడును నన్ను నేవింతురు గాక !

భర : అర్జులనుగ్రహింపవలెను.

నేను సైతము కానలోనే వసించి

సర్వరాజ్యకార్యంబులు నిర్వహింతు ;

ఎచట నుండిన నేమి స్వామీ ! త్వదీయ

నామమే యింక ప్రజకు శ్రీరామరక్ష.

19

రామ : వత్సా ! కైకేయీ నందనా ! కాదు కాదు. ఇది సరికాదు.

జనకుని శాసనమ్ము శిరసా వహించి స్వధర్మ దీక్షమై

వనమున కిట్లు వచ్చితిని వత్స ! భయమ్మున రాను—దర్పకా

రణమున రాను—భ్రాంతిమెయి రాను—నముఞ్జ్వల సత్యవైష్ణవుం

గని మన వంగడ మ్రొట్టుల కాదని నీచపథమ్ముఁ జొత్తువో ! 20

సుమం : మంచిది. ఇప్పుడీ యభిషేకంబువు నేమి చేయవలయును ?

రామ : అది మాయమ్ముగారెచ్చట నుంచమనిరో యచ్చటనే యుంచవలయును.

భర : అన్నగారు ప్రసన్నులు కావలయును. ఆర్యా ! ఇక చాలు. గాయముపై ప్రహరింపకుఁడు.

గుణనిధి ! నీ వలెనే నేను జనన మైతి !
 నిన్ను గన్నతండ్రియై నన్ను గన్నతండ్రి !
 తల్లి చేసిన తప్పు పుత్రకునిదానె ?
 వరద ! మన్నింపు నన్నిచ్చవచ్చినట్లు.

21

సీత : అర్యపుత్రా ! భరతుఁ డతికరుణముగా ప్రార్థించుచున్నాఁడు.
 ఇంకను మీరేమేమో యాలోచించుచున్నారు ?

రామ : జానకీ !

శ్రీ సముపేతు నింతటి విశిష్టగుణున్ సుతుఁ జూడ నోచకే
 తా సురలోకముం జనిన ధారణినాథు గురించి యింతగాఁ
 జేసెద చింత — యిట్టి గుణశీలుని గన్న మహానుభావులున్
 రాసులచే యిసీ విధికి ! తానది యెంతటి దుష్టశక్తియో ! 22

నాయనా ! కైకేయానందనా !

నీ వకలంకచిత్తుఁడవు, నీ పలుకాడిన రీతి నచ్చె, బౌ
 నౌ ! విజితుండ నీదు సుగుణాళికి, నంతయు నంతసంబె కా
 నీ ! వసుధాధినేత పలు కీ వన్యతం బొనరింప నౌనె ! మీ
 ధ్యావచనుండు తండ్రియగునా ! నినువంటి కుమారు నోచియున్.

భర : అధిప ! నియమావసాన పర్యంత మిచట
 నిలుతు నేను త్వత్పాద పాన్నిధ్యమందె !

రామ : పలదు కననిమ్ము నిజపుణ్యఫలము లేని
 నీకు నా యాన రాజ్యాన నిలువవేని !

24

భర : అబ్బా ! ప్రత్యుత్తరము లేని పలుకులు పలికితిరి. సరే కానిండు.
 నేను తమదైన యీ రాజ్యమును బరిపాలించుటకు తమ రొక
 ప్రతిజ్ఞ చేయవలయును.

రామ : వత్సా ! ఏమిటా ప్రతిజ్ఞ ?

భర : నా చేతులలో నుంపబడిన తమ రాజ్యమును పదునాల్గు సంవత్సరముల యనంతరము తిరిగి తమరు ప్రతిగ్రహింపవలయును.

రామ : మంచిది. అట్లే కానిమ్ము.

భర : (లక్ష్మణునితో) అన్నా! విన్నావా! (సీతతో) అమ్మా! పిన్నావా! (సుమంతునితో) ఆర్యా! విన్నారా!

అందఱు : మేమందఱము వింటిమి.

భర : ఆర్యా! మఱియొక వరముగూడ నడుగ నఖిలించుచున్నాను.

రామ : వత్సా! నీ వాంఛితమేమి? నన్నేమి చేయమంచువు?

భర : శిరసు వాంచి నమస్కృతుల్ సేయు నాకు

తమ పవిత్ర పాదోఽభ్యుక్తబులైన

పాదుకల నిండు! వానికే బ్రతినిధియు

సేవసేచు భవత్కార్యసిద్ధివఱకు.

౨౦

రామ : (స్వగతము) ఆహా! ఎంత విచిత్రము!

చాలకాల మ్మిటుల్ గడ చన్న వెనుక

నే సమార్జించుకొంటి కించిద్యశంబు!

అచిరకాలమ్ము నందె తా నంతకీర్తి

చిన్న తమ్ముడు భరతుఁ డార్జించుకొనియె.

౨౧

సీత : ఆర్యపుత్రా! పాపము భరతుని ప్రప్రథమ వాంఛితము దీర్పరా!

రామ : తథాస్తు. వత్సా! గ్రహింపుము. (పాదుకల నొసంగును.)

భర : అనుగ్రహింపబడితిని. (పాదుకలు పరిగ్రహించి) ఆర్యా!

ఇచ్చటనే వీని నఖిమేకింప నుత్సాహము పడుచున్నాను.

రామ : (సుమంతునితో) ఆర్యా! చిరంజీవి భరతుని కోరికప్రకారము సమస్తము జరిపింపుడు.

సుమం : మంచిది. ఆయుష్మంతుఁ డాజ్ఞాపించినట్లే!

భర : (స్వగతము) ఆహా ! ఎంత సంతోషము !

స్వజనము విశ్వసించును-ప్రజల్ సరి యందురు-యోగ్యశీలుఁ డా
తృజుఁ డని మెచ్చు స్వర్గతుఁడు తండ్రి-ననున్ జగమాదరించు.న
క్క-జముగ గీర్తి వచ్చు-పలుగాథలలో నుతి గండు-నెవ్వరుం
గుజగుజ లాడఁజాల-రనుగున్ సయిదోడులు మంతు రెంతయున్ !

రామ : వత్సా ! కైకేయీ కుమారా ! ముహూర్త మాత్రముగూడ
రాజ్యరక్షణము నుపేక్షింపరాదు. అందువలన నీ విప్పుడే కర్తవ్యము
నిర్వర్తించుటకై మరలి పోవలయును.

సీత : ఏమీ ! భరతుఁ డిప్పుడే మరలిపోవునా ?

రామ : కొంచెము నిబ్బరించుకొనవలెను. చిరంజీవి యిప్పుడే నెడలిపోక
తప్పదు.

భర : ఆర్యా ! నేనిదే బయలుదేరుచున్నాను.

మిమ్ము దర్శించు కౌతూహలమ్ముతోడ
పురజనమ్ములు వేచి యుందురు గదయ్య !
వేగఁ జని వారి కనులకు విందుసేతు
త్వత్ప్రవిత ప్రసాద ప్రదర్శనమున !

28

రామ : ఆర్యా ! తండ్రిగారివలెనే తమ్మునిగూడ కనిపెట్టి యుండుఁడు.

సుమం : ఈ బొందిలో ప్రాణము లున్నచో నట్లే చేయ యత్నింతును.

రామ : వత్సా ! కైకేయీ కుమారా ! నా సమక్షముననే స్వందనము
నారోహింపుము.

భర : ఆర్యు లాఙ్ఘాపించినట్లే. (భరత సుమంత్రులు రథము నధిరో
హింతురు.)

రామ : రా ! జానకీ ! రమ్ము సౌమిత్రి ! ఆశ్రమపదద్వారము వలకైన
భరతుని సాగనంపుదము.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు.)

పంచమాంకము

[నీతయును తాపనీయును బ్రవేశింతురు.]

సీత : ఆర్యా ! పూజాపుష్ప సమాక్షిర్ణమైన యాశ్రమమును సమ్మాప్త నము గావించితిని. ఆశ్రమభ్యములైన వస్తువులతో దేవపూజ నిర్వర్తించితిని. ఆర్యపుత్రులింకను రాలేదు. వారు వచ్చులోపల నీ పూల మొక్కలకు నీరు పోయుదును.

తాపనీ : నీ కర్తవ్యము నిర్విఘ్న మగుఁగాక !

(రాముడు బ్రవేశించును.)

రామ : (శోకముతో)

దీవ్య దయోధ్య నేను పితృదేవుఁడు లేమి త్యజించి, సాధుసం సేవ్య గుణాఢ్యుఁ డస్మ దభిషేక మతిన్ భరతుండు వచ్చె; నా భవ్య చరిత్రునిన్ మరలఁ బంపితి నచ్చటికే, విశాల రా బ్ధ్య వ్యవహార భార మకటా ! యొకఁడే యెటు మోయుచుండెనో !

(ఆలోచించి) ఔను. ఇది యిటువంటిదే ! ఈ దృశ్యశోక నివారణ మునకై సహధర్మచారిణి యగు జనకరాజనందనను సందర్శింపును. ఏదీ ! వైదేహి యెచ్చట ? (పరిక్రమించి చూచి) ఇదిగో ! ఇప్పు డిప్పుడే తడుపఁబడిన ఈ మహీరుహ మూలములు జానకి సామీప్య మును సూచించుచున్నవి. ఔను !

సురుగులు గట్టు నీరము లనోకహ మూలములన్ వడిన్ సుడిం దిరుగుచు, గ్రోల వీ బురదనీరు ఖగంబులు గొంతు లెండియున్, పురువులు వెల్వడున్ సలిల పూర్ణ బిలంబుల నుండి, యేర్పడున్ దరువుల చుట్టు తోయములు తగ్గుకొలంది నవాంబురేఖకల్. 2

(చూచి) ఇదిగో వైదేహి ! అక్కటా ! ఎంతకష్టము.

దర్పణము చాల్చి గండు సుందరి కరమ్ము
 కలశము వహింప సుంతైన కష్టపడదు ;
 లతల లలనామణుల కోమలత నడంచి
 కఠిన భావమ్ము నేర్పును కాననమ్ము.

8

(సమీపించి) జానకీ ! నీ తపస్సు చక్కగా వర్దిల్లు చున్నదా ?

సీత : (చూచి) ఏమీ ! ఆర్యపుత్రులా ! జయము ! జయము !

రామ : జానకీ ! నీ ధర్మదీక్ష కాటంకము లేకుండిన నిటుకూర్చుండుము.

సీత : చిత్తము. (కూర్చుండును.)

రామ : జానకీ ! నీ వేదియో ప్రశ్నింపబోవు దాని వలె గన్పించు
 చున్నావు !

సీత : అరుచారుణమైన ఆర్యపుత్రుల వదన మదేదో శోక వ్యాకులమైన
 హృదయమును సూచించుచున్నది. ఎందులకో ?

రామ : సత్యమే జానకీ ! నా స్వాంతము చింతాక్రాంతమే యైనది.

క్రూరవిధి నాడు పెనుబాకు గ్రుచ్చినాడు

కాయమున నేటి కది గుండె గాయ మయ్యె ;

అచ్చటే యచ్చటే వచ్చి వచ్చి తగులు

వివిధ ఫల సంగతులు శోక విశిఖ తతులు.

4

సీత : ఆర్యపుత్రుల యనుతాప మేమో అర్థము కాలేదు.

రామ : జానకీ ! టేపే పూజ్యులైన నాయనగారి శ్రాద్ధవిధి. పితృ
 దేవతలు కల్పవిశేషముతోఁ గూడిన పిండ ప్రదానమును వాంఛిం
 తురు. ఈ కార్యము నెట్లు నిర్వర్తింపగలనా యని యాలోచించు
 చున్నాను. కాకున్నను -

వారు నాస్థితి తెలిగిన వార లగుట

నెది సమర్పించినను తప్పి నే వహింతు ;

ఐన నే సమారాధింప నఖిలపింతు

తండ్రిగారికి నాకును దగిన భంగి.

5

సీత : ఆర్యపుత్రా ! నమస్త వస్తు సంభారములతో భరతుడి శ్రాద్ధ కర్మమును జక్కగా నిర్వహించును. ఆర్య పుత్రులుకూడ అవస్థాను రూపముగా ఫలోదకములతో దీనిని నెఱవేర్చుగలరు. ఇది మామ గారికి మఱింత సంతోషదాయకమును గాగలదు.

రామ : జానకీ !

దర్శలందు మదీయ హస్తముల తోడ
పటచు వన్యఫలంబుల నరసి యరసి
మన యరణ్య వాసంబు నెమ్మది స్ఫురింప
జనకుఁ డెలుఁగెత్తి యేడ్చు నచ్చటను గూడ. 6

(పరివ్రాజక వేషముతో రావణుడు ప్రవేశించును.)

రావ : ఇదిగో ! నేను రానేవచ్చితిని.

వేసమువేసి చంచలత వీడని చిత్తముతో, రఘూద్వజున్
మోసముచేసి, మా ఖరుని మున్ను వధించిన కచ్చెదీర, ఏ
శ్వాసముమై నటించి, స్వరసంగతి వీడిన హవ్యధారయా
భూసుత నెట్టులైనఁ గొనిపోవఁ దలంచితి నేగుదెంచితిన్. 7

(పరిక్రమించి క్రిందకు చూచి) ఇచే రాముని యాశ్రమద్వారము.
కావున నిచ్చట నవతరింపును. (దిగును.) ఇక నే నతిథి మర్యాద
నభివంశపవలెను. ఇదిగో ! నే నతిథిని ! ఎవరక్కడ ?

రామ : (అరికించి) అతిథులకు స్వాగతము !

రావ : బాగు బాగు. స్వరము స్వరూపమునకు వన్నె జెటుచున్నది.

రామ : (చూచి) ఓహో ! అతిథి భగవానుడు ! స్వామీ ! అనివందన
ములు.

రావ : శుభమగుగాక !

రామ : స్వామీ ! ఇదిగో ఆననము. ఉపవిష్టులు కండు.

రావ : (స్వగతము) ఏమీ ! ఇతడు న న్నాజ్ఞాపించుచున్నట్లున్నది.
(ప్రకాశముగా) మంచిది. (కూర్చుండును.)

రామ : జానకీ ! భగవానునికి పాద్యము నందుకొనుము.

సీత : ఆర్యపుత్రుల ఆజ్ఞ. (నిష్క్రమించి మరల ప్రవేశించి) ఇదిగో
పాద్యము.

రామ : రమ్ము. భగవానునికి పరిచరింపుము.

సీత : ఆర్యపుత్రు లాజ్ఞాపించినట్లే.

రావ : (పర్యాకులుడై) చాలు చాలు.

ఈమె యొక్కతె సతుల యందెల్ల నవని

నల యరుంధతి యంత పుణ్యముల రాశి -

ఆమె పతి వౌట మహిళాజనాళి చేత

గౌరవాధిక్య మందెదు గాదె నీవు !

8

రామ : మంచిది. ఉదకము నిటుతెమ్ము. నేనే స్వామికి శుశ్రూష
చేయుదును.

రావ : ఛాయ నే పరిహరించిన నేను శరీరము నెట్లంగీకరింతును !
మధురములైన మీ మాటలే నా కాతిథ్యము. పూజితుడ నైతిని.
కూర్చుండుము.

రామ : చిత్తము. (కూర్చుండును.)

రావ : (స్వగతము) ఇక నేను బ్రాహ్మణ మర్యాద ననుష్ఠించి
ప్రవర్తించెదను. (పకాశముగా) ఓయీ ! నేను కాశ్యప గోత్రోద్భ
వుడను. సాంగోపాంగముగా వేదాధ్యయనము గావించితిని. మను
ధర్మశాస్త్రమును, మహేశ్వరుని యోగశాస్త్రమును, బృహస్పతి
యర్థశాస్త్రమును, మేథాతిథి న్యాయశాస్త్రమును, ప్రచేతనుని
శ్రాద్ధకల్పమును జక్కగాఁ జదివితిని.

రామ : ఏమేమీ ! శ్రాద్ధకల్పమును గూడనా ?

రావ : సమస్త శ్రుతుల నతిక్రమించి శ్రాద్ధకల్పముపై మనసుపోయినదే !
ఇదేమి ?

రామ : స్వామీ ! తండ్రిని పోగొట్టుకొన్న నాకు ప్రస్తుత మీ యాగ
మమే యావశ్యకము.

రావ : సరే ! సందేహ మెందులకు ! ప్రశ్నింపుము.

రామ : స్వామీ ! పిండప్రదాన సమయమున పితృదేవతలను దేనితో
సంతృప్తిపరుపనగును ?

రావ : శ్రద్ధతో సమర్పించిన సమస్తమును శ్రాద్ధమే !

రామ : స్వామీ ! శ్రద్ధాహీనమైనది పరిత్యక్తమే ! కాని నేను విశే
షార్థమును బ్రశ్నించుచున్నాను.

రావ : ఐనచో నాకర్ణింపుము. తృణాంకురములలో దర్భలు, నోషధు
లలో నువ్వులు, శాకములలో శనగలు, మత్స్యములలో మహాశప
రము, పక్షులలో వార్ధాణసము, జంతువులలో ధేనువు లేదా
ఖడ్గమృగము అనునవి మానవులకు విధి విహితములు.

రామ : స్వామీ ! 'లేదా' యనుటచే మఱొక్క లేదో యున్నట్లు
స్ఫురించుచున్నది.

రావ : అవును. ఉన్నది. అది కేవలము సామర్థ్యముచే సంపాదింపఁ
దగినది.

రామ : స్వామీ ! అట్లైన నిదియే నా నిశ్చయము,

తత్సమార్జన మొనరింపఁ దగినదేని

నా యధీనమై యా సాధనద్యయమ్ము -

ధనువు నంపెద తప మలసినద యేని

తపము నంపెద ధనువు శ్రాంతమ్మ యేని.

9

రావ : ఉన్నవి. అయితే అవి హిమవత్పర్వతమున నివసించుచున్నవి.

రామ : హిమవంతముననా ? నెలవిండు నెలవిండు !

రావ : హిమశైల సప్తమ శిఖరమున కాంచన పార్శ్వములను మృగములు సంచరించుచుండును. అవి సాక్షాత్ పరమేశ్వర శిరః పతితములగు గంగా జలములను గ్రోలుచుండును. వాని పృష్ఠములు వైడూర్యశ్యామములై విరాజిల్లును. అవి పవమాన సమాన గమనముతో నొప్పారుచుండును. మదిలో భావించినంతమాత్రముననే సమీప సముపస్థితములై విపన్నములగు నీ మృగముల తోడనే వైఖానస, వాలఖిల్య, వైమిశీయాది మహర్షులు శ్రాద్ధ విధులను నిర్వర్తింతురు.

వాని పరిగ్రహించి పితృవర్గము గాంచు నవత్యలాభ, మా పై నవదీప్తితో ముదిమిఁ బాసి సుఖింతురు స్వర్గసీమ, గీర్వాణులతో విమానములపై విహరింతురు చెల్మి, బల్మిమైన సుడుల్ వెలార్పు విషయంబులలోఁబడఁబోరు వెండియున్.

రామ : జానకీ ! విలంబ మెందులకు ?

అయిన స్వయం సముజ్జ్వల మహాషధి దీప్తిమయంబులౌ హిమాలయ కమనీయ కాననములన్ పసియింప ననుజ్ఞ వేడుమా !
ప్రియసుత నర్విశేషముగఁ బెంచిన జింకల, భూరుహాల, నీ ప్రియ సఖులౌ లతా తతులఁ బ్రేముడి వింధ్యగిరిన్, తపోవనిన్.

సీత : ఆర్యపుత్రుల యాజ్ఞ.

రావ : కౌసల్యాకుమారా ! అలవిమాలిన కోరికలు కోరకుము. అవి మానవులకు కానుపింపవు.

రామ : స్వామీ ! అవి హిమవంతమున నివసించుచుండును గదా ?

రావ : అవును.

రామ : అట్లైనచో నిఁక చూడుఁడు—

దివ్యమృగములఁ దాఁజూపి తీరవలయు
నల్ల హిమవంతుఁ డట్లుకాదా ! మదీయ
బాణవేగాన క్రౌంచపర్వతమువోలెఁ
గూలిపోవలె భిన్నుడై కువలయాన.

రావ : (స్వాగతము) ఔరా ! ఈతని యహంకార మనవ్యూహముగా నున్నది. (ప్రకాశముగా) అరే ! అదేమో మెఱపు మెఱసి నట్లున్నది.

రామ : (ఆ దిక్కు పరికించి) అవును మెఱపు మెఱసినట్లే యున్నది.

రావ : కౌసల్యాకుమారా ! ఇచ్చటనే నిన్ను హిమవంతుడు సన్మానించుచున్నాడు. ఇదిగో కాంచన పార్శ్వమృగము !

రామ : ఇదంతయు స్వాముల యనుగ్రహమే !

సీత : ఆర్యపుత్రుల దృష్టవంతులు !

రామ : కాదు కాదు.

స్వయముగా స్వర్ణ మృగ మిటు వచ్చెనేని

దేవి ! యది పితృదేవు నదృష్ట ఫలమె !

అదియు పూజావిధిని సమర్పిత వహించు,

దాని గొని రమ్మనుము సుమిత్రాకుమారు !

13

సీత : ఆర్యపుత్రా ! సౌమిత్రిని తీర్థయాత్రనుండి తిరిగివచ్చిన కులవతిని తోడితెచ్చుటకై పంపియుంటిరి గదా !

రామ : అట్లైనచో నేనే పోయెదను.

సీత : ఆర్యపుత్రా ! అంతవరకు నన్నేమి చేయుమందురు ?

రామ : భగవానునకుఁ బరిచర్య చేయుచుండుము.

సీత : ఆర్యపుత్రుల ఆజ్ఞానుసారమే !

(రాముడు నిష్క్రమించును.)

రావ : ఔరా ! ఇప్పు డర్హ్యము ధరించి నా ముందున్న రాఘవుడు— అడుగో ! అప్పుడే నా పూజ పరిత్యజించి పరుగెత్తుచున్న మృగము వెంటబడినాడు. అడుగో ! ధనుస్సు నెక్కిడుచున్నాడు.

ఎంత బల ? మెంత వీర్య ? మృదెంత సత్త్వ ?

మౌర ! ఎంతటి దతని వేగాతిశయము !

అందుకే యీ ప్రపంచము నందు నిండె

“ రామ ” యనునట్టి నామాక్షరములు రెండె ! 14

అదిగో! ఆ మృగము రాఘవుని శరపాతము నొక్క గంతులో
తప్పించుకొని సాంద్రార్ణ్యమును బ్రవేశించినది.

సీత : (స్వగతము) ఆర్యపుత్ర-వియోగముచే నా కిచ్చట భీతి వొడము
చున్నది.

రావ : (స్వగతము)

అరిగె రాముఁడు నాదు మాయా వశాన,
సీతఁ గొనిపోదు నిక వనసీమనుండి ;
క్షితి నమంత్రోక్తమైన యాహుతి విధాన
చిన్నదాని నొంటిగ నేడ్చుచున్నదాని.

15

సీత : నేను పర్ణశాలాభ్యంతరమున కేగెదను. (పోఁబోవును)

రావ : (నిజరూపమును గ్రహించి) సీతా! నిలు నిలు.

సీత : (భయముతో) అమృత్యో! ఇదేమి! ఈతఁ డెవ్వఁడు?

రావ : ఏమీ! ఎఱుఁగవా వీనిని!

ఎవని నేత్రంబు లవెట్లు దర్శించెనో

భరియింపరాని శూర్పణఖ ముఖము!

ఎవని శ్రోత్రంబు లవెట్లు ట్లాలకించెనో

ఖర దూషణాది సోదర వధంబు!

ఎవని మాయాయుక్తి యెట్లు వంచించెనో

అతిధైర్య శౌర్య గర్వాంధు రాము!

ఎవని భుజాశక్తి యెట్లు నిర్ణించెనో

శక్రాది దేవతా సంచయమును;

అట్టి నా కథలెల్ల నీ కప్పగించి

నిన్ను గొనిపోవ నే వచ్చియున్నవాఁడ;

జాలమింకేల! లోల విశాల నయన!

రావణుండ విపక్ష విద్రావణుండ!

16

సీత : అమ్మయ్యో ! రావణుడా ! (వెడల నుంకించును.)

రావ : ఏమీ ! ఈ దశకంతుని కంటబడి యింక నెక్కడకు బోయెదవు ?

సీత : ఆర్యపుత్రా ! రక్షింపుము. రక్షింపుము. సౌమిత్రి ! కాపాడుము.
కాపాడుము.

రావ : సీతా ! నా పరాక్రమము నాకర్జింపుము.

జితుడయ్యెన్ సురసార్వభౌముడు—చలించెన్ బిత్తనాథుండు—మ
ర్రితుడయ్యెన్ శమనుండు—నేలపయి డించెన్ చంద్రు—డీరితి దు
ర్గతులై స్వర్గతులైరి దేవత లిసీ ! త్రస్తాత్ములై ; నీ యుప
స్థితిచే నీ ఊతి ధన్యమైనది గదే ! శీతాంశుబింబాననా ! 17

సీత : ఆర్యపుత్రా ! రక్షింపుము. రక్షింపుము. సౌమిత్రి ! కాపాడుము.
కాపాడుము.

రావ : మగని రామచంద్రు మఱిది సౌమిత్రిని
దివికిఁ జనిన దశరథేశు నేని
శరణ మడుగు — మేల చచ్చు సప్రార్థనల్ ?
పులిని హరిణకములు గెలువఁగలవె ? 18

సీత : ఆర్యపుత్రా ! రక్షింపుము. రక్షింపుము. సౌమిత్రి ! కాపాడుము.
కాపాడుము.

రావ : ఏల విలపింతు విట్లు విశాలనయన !
నన్ను నీ పతిరీతి మన్నన మొనర్చు ;
మతుల బలుఁడైన, దివిజ సాహాయ్య మున్న
సుదతి ! నన్ను రాముడు జయించుటలు సున్న. 19

సీత : (సరోషముగా) అభిశప్తుడ వైతివి.

రావ : (స్వగతము) ఆహా ! ఏమీ పతివ్రతా ప్రభావము !

పైకి కుప్పించి దూకఁ గాల్పంగలేదు

చండ మార్తాండ కర సహస్రంబు లపుడు ;

దగ్ధ మొనరించుచుండె నీ ముగ్ధ యన్న

“ శ ప్తుఁ డ ” వటన్న యలఁతి యక్షరము లిపుడు. 20

సీత : ఆర్యపుత్రా ! రక్షింపుము. రక్షింపుము.

రావ : (సీతను గ్రహించి) ఓహో ! జనస్థానవాసులగు తపోధనులారా !

మీ రందఱును వినుఁడు ! వినుఁడు !

భూమిజం బల్మిఁ బట్టి కొంపోవుచుండె

కనుఁడు దశకంఠుఁ డిదె పరాక్రమము చూపి ;

జాత్రధర్మ సంరక్షణాస్తకి యున్న

రమణిఁ గాచుకొమ్మనుఁడు మీ రామచంద్రు. 21

సీత : ఆర్యపుత్రా ! రక్షింపుము. రక్షింపుము.

రావ : (పరిక్రమించి చూచి) ఓహో ! స్వపక్ష పవన విశేషముచే

నరణ్య వృక్షముల నల్లకల్లోలము జేయుచు, ప్రచండ చంచూ

సముద్బండుఁడగు జటాయు విచే వచ్చుచున్నాడు. ఆగు. జటాయూ !

ఆగు.

పాపి ! మద్భుజాకృష్ట కృపాణధార

నీదు పక్షద్వయంబు ఖండించివైతు ;

రక్తధారాసమార్ద్ర గాత్రమ్ముతోడ

పాగనంపుదు నిన్ యమ సదనమునకు. 22

(నిష్క్రమించును.)

షష్ఠాంకము

[ఇరువురు వృద్ధతాపసులు ప్రవేశింతురు.]

తాపసులు : అయ్యలారా ! రక్షింపుడు. రక్షింపుడు.

ప్రథముడు : అయ్యో ! అయ్యో ! ఇంకేమున్నది !

నల్లని కల్వపూసర మనందగు చిక్కని మేని కప్పుతో,
తెల్లని తమ్మిఱుడుల గతీన్ బెనుదంష్ట్రలు కాంతులిన, న
ల్లల్లన నవ్వుకొంచును నిశార్దచరుం డనురేంద్రుఁ డొంటిమై
నల్లదె కొంచుఁ బోవు నకటా ! హరిఞాంగనవంటి జానకిన్. 1

ద్వితీయుడు : అదిగో పూజ్యురాలైన విదేహ రాజపుత్రి—

కంపమాన భుజంగమాంగన విధాన
చలిత పుష్పిత లతిక యట్టులను దోచు -
వనము నందుండి స్తవపఃఫలము వోలె
బాలికునిచేత గొంపోవఁ బడుచు బలిమి. 2

ఇరువురు : అయ్యలారా ! రక్షింపుడు. రక్షింపుడు.

ప్రథ : (పైకిచూచి) ఓహో ! జటాయువు కాఁబోలు ! తన మిత్రుఁడైన
దశరథేశ్వరుని ఋణవిముక్తికై సరిగ నిదే సమయమున వియత్పథ
మున విజృంభించి “నేనిచ్చటనుండ నెచ్చటకు బోయెదవురా !”
అనుచు రావణుని నిల్వరించుచున్నాడు.

ద్వితీ : ఇదిగో ! రావణుడు రోషావేషముతో గ్రుడ్లు త్రిప్పుచు వెను
కకుఁ దిరిగినాడు.

ప్రథ : ఇటు దశకంఠుడు !

ద్వితీ : అటు జటాయువు !

ఇరువురు : ఔరా ! అంతరిక్షములో సంగ్రామ మారంభమైనది.

ప్రథ : కాశ్యపా ! కాశ్యపా ! ఆ భగవానుని సామర్థ్యమును సందర్శింపుము.

ఒకసారి దివిజారి నుజ్జూత లూగించు
 సంతత తైక్క లల్లార్చి యార్చి
 ఒకమాటు రిప్పున నుప్పురంబున కేగి
 గిరగిర వలయముల్ దిరిగి వచ్చు
 ఒకతూరి యెదురేగి యుక్కునాగలి వంటి
 ముక్కుతో నెమ్మొము వ్రక్కలించు
 ఒకతేవ తీక్షణ కంటక సన్నిభములైన
 గోళ్లతో గుండెలు కుళ్లగించు

అతి భయంకరమైన వజ్రాయుధంబు
 కొండపైఁ బడి బండలు గూల్చునట్లు
 పక్షి ప్రతిపక్షిపై దూకి ప్రతిఘటించి
 నఖములన్ గ్రుచ్చి మేని కండలను రాల్చు.

ద్వితీ : అయ్యో ! పాపము ! రావణుడు రాద్రావేషముతో నిజ నిశితాసిధారణే నా పక్షింద్రుని దక్షిణపక్షమును ఖండించినాడు.

ఇరువురు : అయ్యోయ్యో ! మహనీయుడైన జటాయువు మహితల మునఁ గూలినాడు.

ప్రథ : అయ్యో ! పాపము ! ఈ జటాయు వెంతటి పవిత్ర చరిత్రుడు !

రిపుని గ్రీధామయూరమట్లవహించి
 దీప్తి పొంగార చైత్యేంద్రు శేజ మడచి
 స్వబలసాధ్య ప్రయత్నమ్ము సలిపి, కూత
 మత్తగజ భగ్న వన్యద్రుమంబు వోలె !

ఇరువురు : ఇతనికి స్వర్గలోకము సంప్రాప్త మగుగాక !

ప్రథ : కాశ్యపా ! రమ్ము. ఈ వృత్తాంతమును పూజ్యుడైన రామ
చంద్రునకు నివేదింతము.

ద్వితీ : మంచిది. అట్లే చేయుదము.

(ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

—: ఇది విష్కంభకము :—

(కాంచుకీయుడు ప్రవేశించును.)

కాంచు : ఓహో ! ఎవరిక్కడ ? ఈ కాంచన తోరణ ద్వారమును
గాచుచున్న దెవరు ?

ప్రతీహారి : (ప్రవేశించి) ఆర్యా ! నేను విజయను: ఏమి యాజ్ఞ.

కాంచు : విజయా ! శ్రీరామ సందర్శమునకై జనస్థానమున కరిగిన
యార్య సుమంత్రుడు మరలి వచ్చినాడు.

ప్రతీ : ఆర్యా ! సుమంత్రులవారు సఫల మనోరథులై వచ్చిరను
కొందును.

కాంచు : అమ్మా ! అది నాకు తెలియదు. .

మానసస్థిత శోకదావాసలమ్ము

కతన శోషిత వదనుడై కాననుండి

మరలి వచ్చిన యార్యసుమంత్రు నిపుడె !

చూచి నా హృదయమ్ము సంకుభిత మయ్యె. 5

ప్రతీ : ఆర్యా ! మీ మాటలు విన్న తరువాత నా యంతరంగముకూడ
నాందోళిత మగుచున్నది.

కాంచు : అమ్మా ! ఇంకను నిచ్చటనే యున్నావా ? శీఘ్రముగాపోయి
విన్నవింపుము.

ప్రతీ : ఆర్యా ! ఇదిగో విన్నవించెదను. (నిష్క్రమించును.)

కాంచు : (అవలోకించి) ఆహా ! పూజ్యుడైన కుమార భరతుడు సుమంత్రాగమన సంజనిత కౌతూహల హృదయముతో వల్కలవన నుడును, జటాధారియునై యిచే వచ్చుచున్నాడు.

మండిత సద్గుణుండు శతమన్యు నిభుండు ప్రమత్త విద్విష ద్దండధరోపముండు హరిదశ్వకులభరణుండు జాల వే దండ సమానయానుడు యథాపథి రక్షిత సర్వధారుణీ మండలుఁ డల్లచే ద్యుతినమంచుతుడై భరతుండు వెల్లెడున్. 6

(భరతుడు ప్రతీహారి ప్రవేశింతురు.)

భర : నిజమా ! విజయా ! ఆర్య సుమంత్రులు మరలి వచ్చినారా ?

ఆర్య దర్శించి తదనుగ్రహమ్ము నంది
వరము గైకొనివచ్చె నీ భరతుఁ డపుడు ;
రాము జననయన మనోభిరాముఁ జూచి
మరలి వచ్చిరా ఆర్యసుమంత్రు లిపుడు ! 7

కాంచు : (సమీపించి) జయము జయము రాజకుమారులకు.

భర : మంచిది. ఆర్యసుమంత్రు లెక్కడ ?

కాంచు : ఇక్కడే. కాంచన తోరణ ద్వారమున.

భర : ఐన, వారిని వెంటనే ప్రవేశపెట్టుము.

కాంచు : చిత్తము. (ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

(సుమంత్రుడు ప్రతీహారి ప్రవేశింతురు.)

సుమంత్రుడు : (శోకముతో) అక్కటా ! ఎంత కష్ట మెంత కష్టము !

అనుభవించితి ధరణి నాయకుని చావు

గాంచితిని రాకుమారు నిక్కట్లు గూడ

ఆలకించితి సీతాపహరణ మిపుడు

మోస మొనరించె నన్ను నా మొండి బ్రతుకు. 8

ప్రతిహారి : (సుమంత్రునితో) ఆర్యా ! ఇటు. ఇటు. ఇరుగో ప్రభువులు ! సమీపించుడు.

సుమం : (సమీపించి) జయము జయము రాకుమారులకు.

భర : ఆర్యా ! జగత్ప్రసిద్ధమైన పితృభక్తిని వీక్షించితిరా ? ద్విగుణీకృతమైన యరుంధతీ దివ్యచారిత్రము నాలోకించితిరా ? నిర్ణేతుకమైన వనవాసమును గావతెనని వరించిన సౌభ్రాత్రమును సందర్శించితిరా ?

(సుమంత్రుడు విచారముతో నెలఁచుచు.)

ప్రతి : రాజకుమారు లార్చుల నడుగుచున్నారు !

సుమం : ఏమీ ! నన్నా యడుగునది ?

భర : (స్వగతము) అత్యధికమైన దీ యాయాసము ! సంతాపాతిశయముచే మనస్సు మనస్సులో లేదు. (ప్రకాశముగా) ఆర్యులు మధ్యే మార్గమునుండియే మరలి వచ్చితిరా ?

సుమం : కుమారా ! నీ పనుపున శ్రీరాముని దర్శించుటకై జనస్థానమునకు బయలుదేరిన నేను మార్గమధ్యమునుండియే మరలివచ్చుట యెట్లు ?

భర : ఐనచో వారు క్రోధవశముననా లజ్జావశముననా దర్శనమీయనిది ?

సుమం : కుమారా !

ఆగ్రహ మ్ముండు నెటు వినీతాత్ములందు ?

నిశ్చలాత్ముల కెట్లు జనించు లజ్జ ?

కాని కాంచితి వారలు లేని కతన

పొల్పు దరిగిన శూన్యతపోవనమ్ము.

9

భర : అట్లైనచో వారెచ్చటి కేగినట్లు ?

సుమం : కిష్కింధయను వానరప్రదేశమొకటి కలదు. అక్కడి కరిగిరని వింటిని.

భర : అక్కటా ! మానవుల మంచిచెడ్డలు మర్కటముల కవిజ్ఞాతములు
గదా ! అందుచే వారచ్చట కష్టముల పాలైయుందురు.

సుమం : కుమారా ! తిర్యగ్జంతువులుగూడ నుపకర్తలను గుర్తింపఁగలవు.

భర : ఆర్యా ! అది యెట్లు ?

సుమం : కుమారా ! వినుము.

అన్నయగు వాలి రాజ్యంబు నవహరించి
గెంటివేయంగ, వచ్చి సుగ్రీవుఁ డుండె
పర్వతాగ్రాన, నవహృత భార్యుఁ డతఁడు
తుల్యదుఃఖాత్ముచే దుఃఖిదూరుఁ డయ్యె.

10

భర : ఆర్యా ! ఏమంటిరి ! తుల్యదుఃఖాత్ముచేత ననియా ?

సుమం : (స్వగతము) అక్కటా సమస్తమును చెప్పనే చెప్పితిని.

(ప్రకాశముగా) కుమారా ! మఱేమియులేదు. ఐశ్వర్యభ్రంశమున
తుల్యత్వమని నా యభిప్రాయము.

భర : ఆర్యా ! ఏల దాచెదరు ? మీరు సత్యము చెప్పనిచో స్వర్గస్థులైన
మహారాజు చరణముల యాన !

సుమం : ఇంకేమి చేయుదును ! కుమారా ! వినుము.

రాక్షసేశ్వరు నెడల వైరము వహించె
రామచంద్రుండు మునిజన రక్షణార్థి
యౌచు, నందులకై సీత నవహరించె
నకట ! రావణుం డాత్మమాయాబలాన !

11

భర : ఏమంటిరి ! అవహరించెననియా ! (మూర్ఛిల్లును.)

సుమం : కుమారా ! ఊరడిల్లు మూరడిల్లుము.

భర : (కొంచెము తేరుకొని) అయ్యో ! ఎంత కష్టము !

బాంధవులచేత జనకుచే బాధితుఁడయి
నిలచె దుఃఖాన కాన, నందులకు తోడు
నతిని గోల్పోయి మా రామచంద్రుఁ డకట !
ఘనఘనాచ్ఛాదితుండయి కాంతి దోఁటె.

12

అహో! ఇప్పు డేమి చేయుదును! మంచిది. కానిండు. ఆర్యా!
మీరు నా వెంట రండు.

సుమం: అట్లే. (ఇరువురు పరిక్రమింతురు.)

సుమం: వలదు వలదు. కుమారా! లోనికి పోవలదు. ఇది దేవేరుల
చతుశ్శాల.

భర: ఇచ్చటనే నాకు పనియున్నది. ఎవరీ ద్వారమున?

ప్రతి: (ప్రవేశించి) జయము జయము రాజకుమారులకు! నేను
విజయను.

భర: విజయా! నారాక పూజ్యురాలైన రాణిగారికి నివేదింపుము.

ప్రతి: ఏ రాణిగారికి నివేదింతును?

భర: నన్ను రాజును జేయదలచిన రాణిగారికి.

ప్రతి: (స్వగతము) హా! ఇదేదో ప్రాప్తించినది! (ప్రకాశముగా)
అట్లే ప్రభూ! (నిష్క్రమించును.)

(కైకేయి ప్రతీహరి ప్రవేశింతురు.)

కైకేయి: విజయా! నన్ను దర్శించుటకు భరతుడు వచ్చినాడా?

ప్రతి: చిత్తము దేవీ! ఆర్యసమంత్రులు రాజకుమారుడైన శ్రీరాముని
కడనుండి తిరిగి వచ్చినారు. వారితోగూడి కుమార భరతులు
మీ దర్శనము గోరుచున్నారు.

కైకేయి: (ఆత్మగతము) భరతుఁ డెటువంటి పోటు మాటలతో
నన్ను పాలంభించునో!

ప్రతి: దేవీ! రాజకుమారులు రావచ్చునా?

కైకేయి: పొమ్ము. వెంటనే ప్రవేశ పెట్టుము.

ప్రతి: చిత్తము దేవీ! (భరతుని సమీపించి) జయము జయము రాజ
కుమారులకు! దయచేయుడు.

భర : విజయా ! విన్నవించితివిగదా !

ప్రతీ : చిత్తము.

భర : ఐనచో ప్రవేశింతము.

(భరత సుమంతులు లోనికి ప్రవేశించుట.)

కైకేయి : కుమారా ! రాముని సన్నిధినుండి యార్జునుమంత్రు లరు
దెంచినారని విజయ విన్నవించుచున్నది.

భర : నే నంతకంటె ప్రియవర్తమాన మమ్ముగారి కందింప వచ్చితిని.

కైకేయి : నాయనా ! కానల్యా సుమిత్రలనుగూడ పిలిపింతునా ?

భర : వలదు. ఇది వారు వినదగిన విషయము కాదు.

కైకేయి : (స్వగతము) ఇదేమై యుండునో ! (ప్రకాశముగా)
నాయనా ! చెప్పుము.

భర : ఆలకింపుము.

త్వన్నియోగాన రాజ్యసంపదఁ దొఱంగి
యరిగె నే గుణశాలి ఘోరాటవులకు
నతని యర్థాంగి యపహృత యయ్యె నకట !
తీరెనా పూర్తిగా నీ మనోరథమ్ము ?

13

కైకేయి : అయ్యో !

భర : సత్త్వసంపన్ను లభిమాన శౌర్యధుర్యు
లైన యిడ్వాకులకు వధూపరణబాధ
అక్కటా ! ప్రాప్తమయ్యె మహాస్మరాల !
నిన్ను కోడలిగాఁ జేసికొన్న కతన.

14

కైకేయి : (ఆత్మగతము) మంచిది. ఇదే పెల్లిడింపఁదగిన సమయము.
(ప్రకాశముగా) నాయనా ! మహారాజు శాపము నీ వెఱుఁగవు.

భర : ఏమీ ! మహారాజు శపింపఁబడిరా ?

కైకేయి : (సుమంతునితో) ఆర్యా ! వివరముగా వినిపింపుము.

సుమం : రాజ్ఞి యాజ్ఞ. కుమారా ! ఆకర్ణింపుము. మున్నొకప్పుడు మృగయా వినోదార్థమై మహారాజరణ్యమున కరిగినాడు. అచ్చోట నొక సరోవరముతో నొక మునికుమారుడు కలశమును ముంచుచుండగా వన గజ బృంహితము ననుకరించు శబ్దమైనది. ఆ శబ్దము విని వనగజమును బ్రాంతితో నాయన శబ్దభేదియగు శరమును బ్రయోగించినాడు. ఆ బాణాఘాతముచే నయనహీనుడైన జనకు నకు నయనప్రాయుడైన మునితనయుడు మృతిజెందినాడు.

భర : ఏమంటిరి ! మునితనయుడు మృతిజెందెననియా ? పాపము శాంతించుగాక ! పాపము శాంతించుగాక ! అనంతరము ?

సుమం : అట్లు మృతుడైన యాత్మనందను నవలొకించి—

నిత్యసత్యవచస్వి మౌనిప్రభుండు

బిట్టు విలపించి, ప్రభుని శపించె గినుక —

“భూపతి ! నావలెనే నీవు పుత్రశోక

శీర్ణ హృదయుండవై నశించెద ” పటంచు.

15

భర : అమ్మో ! దురదృష్టమనిన నిదియే !

క్రైకేయి : నాయనా ! ఈ కారణమువలన నపరాధమంతయు నేను భరించి ప్రియకుమారుడైన రాముని వనములకంపితిని. కాని రాజ్య లోభమున మాత్రము కాదు. ఏమన మహారాజునకు మహర్షి శాపము పుత్రవియోగమున గాక నన్యవిధమున నపరిహరణీయము గదా !

భర : పుత్రవియోగమే యావశ్యకమైనచో నిరువుర మొక్కటేగదా ! మఱి కానన భూములకు నేనేల పంపఁబడలేదు ?

క్రైకేయి : నాయనా ! మాతుల గృహనివాసమున కలవడిన నీ వియోగ మాయనకు సహజమేకదా !

భర : ఐనచో చతుర్దశ వర్షములని నిర్ణయించుటకు కారణ మేమి ?

క్రైకేయి : నాయనా ! చతుర్దశ దినము లనఁబోయి వ్యాకుల హృదయముతో చతుర్దశ వర్షములని నోరు జారితిని.

భర : విశేషముగా విచారింపవలసిన విషయమే యిది ! మఱి గురు
జనుల కిది యంతయు విదితమేనా ?

సుమం : కుమారా ! వశిష్ఠ వామదేవాదు లందఱకు విదితము సమ్మత
మునుగూడ.

భర : ఆహా ! వారు త్రిలోక రహస్యజ్ఞులు గదా ! అదృష్టవశమున
సమ్మగరియం దపరాధ మిం దణుమాత్రమును లేదు. తల్లి !
భ్రాతృస్నేహసముత్పన్నమైన భావావేశములో పూజ్యురాలవైన
నిన్ను దూషించితిని. నన్ను మన్నింపుము. నమస్కారములమ్మా !

కైకేయి : నాయనా ! ఏ తల్లి తనబిడ్డని యపరాధమును మన్నింప
కుండును ! లేమ్ము లేమ్ము. ఇందు నీ దోష మేమున్నది !

భర : అనుగ్రహితుఁడను. అమ్మగారి నభ్యర్థించుచున్నాను ! ఈనాఁడే
అన్నగారి సహాయార్థమై సమస్త రాజమండలమును సమావేశ పఱ
తును. మఱియు నేనిపుడు—

శిబిరముల నింపి మదగజుశ్రేణి దింపి

కడలి తట మెల్ల కటిక చీకటి యొనర్చి

ధాటిమై చాటు సైన్య సంతతుల, జలధి

రాజు నలయింతు రాక్షసరాజుతోడ.

16

ఓహో ! ఏమా కోలాహలము ! ఎవరక్కడ ? అదేమో వెంటనే
తెలిసికొనుఁడు.

ప్రతిహారి : (ప్రవేశించి) జయము జయము రాజకుమారులకు ! ఈవిషాద
వార్తవిని పెద్దరాణిగారు మూర్ఛిల్లినారు.

కైకేయి : అయ్యో !

భర : ఏమీ ! అమ్మగారు మూర్ఛిల్లినారా !

కైకేయి : నాయనా ! రమ్ము. అక్కగారి నోచార్పబోవుదము.

భర : అమ్మా ! అట్లే !

(అందఱు నిష్క్రమింతురు.)

సప్తమాంకము

[తాపసుడు ప్రవేశించును.]

తాపసుడు : నందిలకా ! నందిలకా !

నందిలకుడు : (ప్రవేశించి) ఆర్యా ! ఇదిగో వచ్చితిని.

తాప : నందిలకా ! “స్వదారాపహరణమును గావించిన శ్రేణిలోక్య విద్రావణుడగు రావణుని సంహరించి, రాక్షసగణ విరుద్ధమైన ప్రవృత్తి గలవాడును, సుగుణగణ విభూషణుడును నైన విభీషణుని రాజ్యాభిషిక్తునిజేసి, మహామహిమోపేతుడైన శరత్కాల నిర్మల నీలాకాశరాకాచంద్రునివంటి రామచంద్రుడు దేవదేవర్షి సంఘములచే సంస్తూయమానయైన పవిత్ర చరిత్రయగు సీతాదేవితో ఋక్షరాక్షస వనచర పరివృతుడై యరుదెంచినాడు. కనుక నేడీ యాశ్రమ పదములో యథాశక్తి సర్వము సంసిద్ధము చేయవలె” నని మన కులపతులవా రాదేశించుచున్నారు

నంది : ఆర్యా ! సర్వమును సంసిద్ధమే కాని—

తాప : కాని యేమి ?

నంది : ఇట విభీషణుని బంధువులైన రాక్షసులు పెక్కుమంది యున్నారు. వారి యాహార విహార విషయము కులపతులవారే యాలోచింపవలయును.

తాప : అదేమి ?

నంది : వారు మన పైనఁబడి విటుచుకొని తిందురు.

తాప : భయము వలదు. వారు విభీషణుని యాజ్ఞ కడుగు దాటువారు కారు.

నంది : ఆ బుద్ధిమంతులైన రాక్షసులకు నమస్కారము.

(నిష్క్రమించును.)

తాప : (చూచి) అడుగో పూజ్యుడైన శ్రీరామచంద్రుడు.

“జయము నరవర ! శత్రునాశకుడ వాచు

ధరణి నేలు మేకాత పత్రముగ నింక.”

అని నుతింపఁ బ్రసన్నమై మునిగణమ్ము

మహికి డిగు మానవేంద్రు విమాన మదిగో !

1

ప్రభూ ! నీకు జయమగు గాక ! (నిష్క్రమించును.)

—: ఇది మిశ్ర విష్కంభము :—

(రాముడు ప్రవేశించును.)

రామ : ఆహా !

అమల బలోన్నతుం డయిన యా దశకంతుని రూపుమాపి, వి

శ్రుతగుణ భూమిపుత్రిని విశుద్ధ చరిత్రను స్వీకరించి, మ

త్పితృ ననుశాసనమ్ము నెఱవేఱిచి, వెండియుఁ జేర వచ్చితిన్

సతత మునీంద్ర వాసము బ్రకాంత వికాల వన ప్రదేశమున్. 2

తపస్విని జనాభివందనార్థ మరిగిన జానకి యేలనో తడయుచున్నది.

(పరికించుచు) ఓహో ! ఇదిగో !

“రమ్ము సఖ ! జానకి రమ్ము ! రమ్ము సీత !

పెద్దకోడలా ! ర” మృని పిలుచుచున్న

యార్షకాంతలతో ముచ్చటాడుకొంచు

నల్ల నల్లన వైదేహి యరుగుదెంచు.

3

(సీత తాపని ప్రవేశింతురు.)

తాపని : సఖి ! ఇరుగో మీ వారు ! ఆయన ప్రక్కగా నిలఁ బడుము.

నిన్నే కాకినిగా నాలోకింపలేకున్నాను.

సీత : ఆహా ! ఇప్పటికిని నా మనస్సునకు విశ్వాసము కలుగుట లేదు.

(నమిపించి) జయము జయ మార్యపుత్రులకు !

రామ : జానకీ ! జ్ఞప్తియున్నదా ! ఈ జనస్థాన మొకప్పుడు మన నివాసస్థానము. నీవు కష్టపడి కన్నబిడ్డలవలె గారాబముగా పెంచిన యీ మహిరుహములను మఱచియుండవనుకొందును.

సీత : అవు నవును. ఆనాఁడు క్రిందుగాఁ గనుపించిన యీ చెట్ల యాకు లీనాఁడు తలయెత్తి చూడఁదగియున్నవి.

రామ : అవును. కాలచక్రము క్రిందుమీదగుచుండును. జానకీ ! అల నాఁ డీయేడాకుల యరటి చెట్టుక్రింద ధవళ వస్త్రధారియైన భరతుని జూచి భయభ్రాంతములై హరిణములు పరువెత్తిపోయినవి. నీకు జ్ఞాపక మున్నదా ?

సీత : ఆర్యపుత్రా ! నా కది చక్కగా జ్ఞాపకమున్నది.

రామ : దేవీ ! ఇదిగో ! మన తపస్సునకు సాక్షిభూతమైన నందివృక్షము. తండ్రిగారి శ్రాద్ధకర్మ నిర్వహణమ నుగూర్చి యోశించుచు నిచ్చట కూర్చుండి యుండియే మనము కాంచనమృగమును గాంచితిమి.

సీత : వలదు. వలదు. ఆర్యపుత్రా ! ఆ మాటలు మరల తీసికొని రావలదు. (భయభ్రాంతురాలగును.)

రామ : భయపడకు దేవీ ! ఆ రోజులు గడచిపోయినవి. (నలుదిశలు పరికించుచు) ఓహో ! ఏమి టీ విశేషము !

రేగిన రజస్సు లోద్ర వరాగనమము
గాలి కెరటాల దిగ్దిగంతాలుబ్రాకె ;
చటుల పటహస్వనాభీల శంఖరవము
నగరముగ మార్చె నీ కాననమ్ము నెల్ల.

4

లక్ష్మణుఁడు : (ప్రవేశించి) జయము. జయము. ఆర్యులకు !
సైన్యచయము తోడ జననీ సమేతుడై
రమ్యగుణ గుణాభిరామ ! రామ !
తరలివచ్చె నీదు దర్శనాకాంక్షియై
బ్రాతృ వత్సలుండు భరతుఁ డిటకు.

5

రామ : ఏమేమి ! వత్సా ! సౌమిత్రి ! భరతుడు వచ్చినాడా ?
 లక్ష్మ : చిత్తము.

రామ : జానకీ ! అమ్మలను వెంటబెట్టుకొని వచ్చిన భరతుని గన్నులారా
 గమగొందువు గాక !

సీత : ఆర్యపుత్రా ! భరతుడు రావలసిన సమయమునకే వచ్చినాడు.

(మాతృజనముతో భరతుడు ప్రవేశించును.)

భరతుడు :

అంబుద విముక్త శుభ్రసుధాంశు వట్లు
 క్లిష్టతర కష్టములు దాటి గెలుపుగాంచి
 జనకజాయుక్తుడగు రామచంద్రుఁ జూడ
 వచ్చితి ప్రమోదమున బంధు వరులఁగూడి.

8

రామ : అమ్మలారా ! అభివాదములు.

అందఱు : కుమారా ! చిరంజీవివి కమ్ము. ప్రతిజ్ఞను పరిపాలించి
 కోడలితోఁగూడి సురక్షితముగా వచ్చిన నిన్నుగాంచు ఖాగ్యము
 లభించినది. సంతోషము !

రామ : అనుగృహీతుడను.

లక్ష్మ : తల్లులారా ! నమస్కారములు.

అందఱు : కుమారా ! ఆయుష్మంతుడవు కమ్ము.

లక్ష్మ : అనుగ్రహింపఁబడితిని.

సీత : అత్త లందఱకు వందనములు.

అందఱు : బిడ్డా ! సౌఖ్యాగ్యవతివి కమ్ము.

సీత : ధన్యురాలను.

భర : (రామునితో) ఆర్యా ! ఈ భరతుడు ప్రణమిల్లుచున్నాడు.

రామ : రమ్ము, రమ్ము. నాయనా ! ఇత్వాకునందనా ! స్వస్తి !
 ఆయుష్మంతుడవు కమ్ము—

సరిసరి ! ఏది ! ఏది ! ఒక సారి కవాట పుట ప్రమాణ మీ
యురమును విప్పుచేసి విపులోరు భుజాంతరమందు హత్తుకొ
మ్ముర ! శరదిందుకల్పమగు మోము నొకించుక యెత్తి వేదనా
జ్వర పరిదగ్గ దేహ మిది చల్లని చూపుల హాయి సేయరా ! 7

భర : కృతార్దుడను. (సీతతో) పూజ్యురాలా ! భరతుడు నమస్కరించుచున్నాడు.

సీత : ఆర్యపుత్రులకు దోడునీడవై వర్దిల్లుము.

భర : అనుగ్రహింపఁబడితిని (లక్ష్మణునితో) ఆర్యా ! ప్రణామములు.
లక్ష్మ : రమ్మ, రమ్మ. నాయనా ! దీర్ఘాయుష్మంతుడవు కమ్ము.
ఏదీ ! నన్ను గట్టిగా కౌగలించుకొనుము. (ఆలింగనముచేసికొనును.)

భర : అనుగృహీతుడను. (రామునిచూచి) అన్నా ! ఈ రాజ్య
భారమును ప్రతిగ్రహింపుము.

రామ : అదేమి నాయనా !

కైకేయి : కుమారా ! అదేకదా మా చిర కాలవాంఛ.

(శత్రుఘ్నుడు ప్రవేశించును.)

శత్రు : క్లిష్ట కష్ట భుజంగ సందమృడయ్యు
చెదర దెవ్వని సుగుణ సంపద రవంత ;
అట్టి రావణాంతకు ముఖాజ్ఞావలోక
నమ్మునకు తొందరించెడు నా మనమ్ము. 8

(నమీపించుచు) ఆర్యా ! నేను శత్రుఘ్నుడను నమస్కరించుచున్నాను.

రామ : రమ్మ నాయనా ! స్వస్తి. ఆయుష్మాన్ భవ !

శత్రు : అనుగృహీతుడను. (సీతతో) పూజ్యురాలా ! అభివందనములు.

సీత : నాయనా ! చిరంజీవివి కమ్ము.

శత్రు : కృతార్థుడను. (లక్ష్మణునితో) ఆర్యా! అభివందనములు.

లక్ష్మ : స్వస్తి. ఆయుష్మంతుడవు కమ్ము.

శత్రు : అనుగృహీతుడను. (రామునితో) ఆర్యా! ఇరుగో! వశిష్ట
వామదేవులు పౌరసహితముగా మీ యభిషేక సంభారములు
సమకూర్చి సందర్శనాభిలాషులై యున్నారు. చూడుడు.

మునివరేణ్యులు పుణ్య వాహినుల నుండి

తెచ్చియున్నారు స్వయముగా తీర్థజలము ;

చారుతరమౌత! అభిషేక వారి సిక్త

తావకానన మార్ద్ర రాజీవమట్లు.

9

కైకేయి : లెమ్ము కుమారా! అభిషేకము నంగీకరింపుము.

రామ : అమ్మగారి యాజ్ఞ. (నిష్క్రమించును.)

(తెరలో)

జయము జయము దేవరవారికి! జయము జయము ప్రభువులకు!

జయము జయము మహారాజులకు! జయము భద్రముఖులకు!

జయము జయము పూజ్యచరిత్రులైన రావణాంతకులకు!

కైకేయి : అరుగో! పురోహితులు కాంచుకీయులు మహాశిర్వాదము

లతో జయజయనాదములతో నందను నభినందించుచున్నారు.

సుమిత్ర : పౌరులు పరిచారకులు సజ్జనులు కుమారుని విజయమును

వినుతించుచున్నారు.

(తెరలో)

ఓ జనస్థాన వాసులగు తాపసులారా! వినుడు వినుడు.

అప్రతిమ రిపు ప్రభవ తమోఘమెల్ల

శౌర్య సూర్య మయూఖాళి సంహరించి,

సీతను గుణ ప్రపూతను స్వీకరించి

రాముడు నమస్త లోకాభిరాముడలరు.

10

కైకేయి : ఆహా ! కుమారుని విజయఘోషణము వీనులవిందు గావించుచున్నది.

(కృతాభిషేకఁడై రాముఁడు నవరివారముగా బ్రవేశించును.)

రామ : (ఆకసమువంక చూచి) ఓ తండ్రీ !

నెమ్మది నాకలోకమున నేనిఁ బ్రశాంతిగ తుష్టిఁగొమ్ము దై
న్యమ్ము పరిత్యజించి ; జనకా ! భవదీయ మనోభిలాష రూ
పమ్ము గ్రహించె, రాజ్య పరిపాలన మూనితి, రాజునైతి, న్యాయమ్ముగ నేలెదన్ బ్రజల హాయిని ధ్యేయముగా గణించుచున్.

భర :

ప్రవిమల రాజశబ్దమున భాసీలి, తీర్థజలాభిషిక్తతం
దవిలి, సితాత పత్రమును దాలిచి, రత్నకిరీటమూని, వై
భవమున పౌరబృందముల వందనము ల్గొనుచున్న రాఘవున్
నవశశి నట్టు లెంత గనినన్ మది తృప్తి వహింప దింతయున్. 12

శత్రు :

భవ్యుఁ డగు నార్యు నభిషేక వారిధార
కడిగి వైచెను మా కుల కల్మషమ్ము ;
తిరిగి పూర్వ వైభవము సాధించుకొనును
మా కులము చంద్రు రాకతో లోక మట్లు.

13

రామ : వత్సా ! సౌమిత్రి ! నేను రాజ్యస్వీకారము చేసితిని.

లక్ష్మ : అదృష్టవశమున నన్నగారు వైభవోపేతులై వర్ధిల్లుచున్నారు.

శాంచు : (ప్రవేశించి) జయము జయము. మహారాజులకు ! మీ వెంట
వచ్చిన విభీషణుఁడు, సుగ్రీవుఁడు, నీలుఁడు, జాంబవంతుఁడు,
హనుమంతుఁడు మొదలైన వా రీ యానంద సమయమున తమ
ధన్యవాదములను దేవరవారికి మనవి చేసికొనుచున్నారు.

రామ : ఈ యభ్యుదయ మంతయు సహచరులైన వారి యనుగ్రహమే
యని తెలుపుము.

కాంచు : చిత్తము. మహారాజుల యనుజ్ఞ.

కైకేయి : ధన్యురాలను. కుమారా ! నే నీ యభ్యుదయ మహోత్సవ
ముల నయోధ్యలోఁ జూడఁగోరుచున్నాను.

రామ : అట్లే చూడఁగలవు తల్లీ ! (చూచి) ఆహా ! ఈ వనమంతయు
నూత్న ప్రభాపుంజముతో స్రభాకరునివలె ప్రకాశించుచున్నది.
(ఆలోచించి) ఏమిది ! ఓహో ! తెలిసినది. రావణుని పుష్పక
విమానము వినువీధిలో వచ్చి నిలచినది. ఆహా ! వెనుక చెప్పిన
ప్రకారము తలచిన మాత్రముననే దరికి వచ్చినది. తెండు. మీ
రందఱు నీ పుష్పకము వారోహింపుఁడు.

(అందఱు పుష్పక విమానములో హర్షిండుదురు.)

రామ : ఆప్త మిత్రులు బంధులు ననుగమింప
నరుగు చున్నాఁడ నేడయోధ్యాపురము

లక్ష్మ : ఉదయశిఖరిఁ దారలతోడ నుదయమైన
చంద్రువలె నిన్ జనుల్ కనుగొంద్రు గాక ! 14

—: భ ర త వా క్య ము :—

జానకీ దేవితో బంధుజనము తోడ
జగతిఁ జాలించు శ్రీరామచంద్రు నట్లు
నకల సౌభాగ్య లక్ష్మీ ప్రసన్నుఁ డగుచు
వసుధ నేలుత మా రాజవల్లభుండు !!!

(అందఱు నిష్క్రమింతురు.)

